

अध्याय एक : शोध परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

शिक्षण - सिकाइलाई व्यवस्थित, सहज स्वाभाविक र क्रमबद्ध बनाउने उद्देश्यसहित तयार गरिएको शैक्षिक योजनालाई पाठ्यक्रम भनिन्छ । यसमा उद्देश्य, पाठ्यवस्तु, शैक्षिक सामग्री, शिक्षण विधि र मूल्याङ्कनजस्ता आधारभूत पक्षको उल्लेख गरिएको हुन्छ । पाठ्यक्रमलाई एउटा व्यवस्थित शैक्षणिक योजना पनि भनिन्छ । पाठ्यक्रमम विद्यार्थीहरूको चौतर्फी विकासको अपेक्षा गरिएको हुन्छ । यस अन्तर्गत शिक्षार्थी, उनीहरूको उमेर समूह, सिकाइ पृष्ठभूमि, स्तर/तह, समयावधि र सिकाइप्रवृत्ति जस्ता आधारभूत पक्ष समेटिएका हुन्छन् ।

भाषाशिक्षण प्रशिक्षणको सङ्गठित स्वरूप नै भाषा पाठ्यक्रम हो । भाषा भनेको कला र सिपसम्बद्ध अभ्यासात्मक विषय हो । त्यसैले भाषिक सिप विकासलाई व्यवस्थित, सहज स्वाभाविक र क्रमबद्ध बनाउने उद्देश्यसहित तयार गरिएको शैक्षिक योजनालाई भाषा पाठ्यक्रम भनिन्छ । भाषासिकाइ सिपमूलक विषय भएकाले भाषा पाठ्यक्रम पनि सिपमूलक प्रयोग र अभ्यासमा केन्द्रित हुन्छ । भाषा पाठ्यक्रममा भाषाका सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ जस्ता आधारभूत सिप/कलासँग सम्बद्ध भाषिक कार्यकलापहरू केन्द्रित हुन्छन् ।

माध्यमिक तहमा राखिएको अनिवार्य नेपाली पाठ्यक्रमको सम्बन्ध आधारभूत तह (कक्षा ६ ७ र ८) र साविक उच्च माध्यमिक तहको अनिवार्य नेपालीको पाठ्यक्रमसँग सम्बन्धित रहेको छ । आधारभूत तहका १०० अङ्कको अनिवार्य नेपाली पाठ्यांशमा जेजस्ता पाठ्यवस्तु समावेश गरिएका छन् तिनकै जगमा टेकेर माध्यमिक तहको पाठ्यक्रम तयार गरिएको छ । यद्यपि तहगत भिन्नताले गर्दा कतिपय पाठ्यांशको पुनरावृत्ति र कतिपय सामग्री स्तरीकरणात्मक तथा नवप्रवर्तनात्मक रूपमा आएका छन् । भाषिक सिपका दृष्टिले आधारभूत तहमा बढी मात्रामा सुनाइ, बोलाइ र पढाइ सिपमा पाठ्यक्रम केन्द्रित रहेको र माध्यमिक तहमा लिखित परीक्षा लेखाइलाई विशेष महत्त्व दिइएको देखिन्छ ।

नेपाली भाषाको शिक्षण अभै पनि परम्परित (शिक्षक केन्द्रित) विधिमा आधारित देखिन्छ । पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षक निर्देशिकाको अध्ययन गर्ने र विभिन्न प्रकारका

गोष्ठी, सेमिनार आदिमा सहभागी भई आफूलाई अद्यावधिक गर्न चाहने शिक्षकहरूले मात्र भाषा शिक्षणको मूल मर्म अनुसार शिक्षण गरेकै देखिन्छ । निर्धारित पाठ्यक्रमका पाठ्यांशहरूलाई शिक्षण गर्दा मूल रूपमा शिक्षकको भूमिका प्रमुख रहने भएतापनि अधिकांश समय विद्यार्थीकेन्द्री हुने गरी समूह कार्य, छलफल, एकल वा समूह प्रस्तुति र स्वाध्ययन जस्ता प्रयोगात्मक कार्यकलापका माध्यमबाट कक्षा शिक्षण गरिनु आवश्यक छ ।

समयअनुसारका माग र आवश्यकतालाई पूरा गर्ने उद्देश्यले पाठ्यक्रम परिवर्तन गरिन्छ । सामान्यतः पाठ्यक्रम लागू भएको ५ वर्षपछि परिमार्जन र १० वर्षपछि परिवर्तन गर्ने परम्पराअनुसार २०६४ सालको माध्यमिक तहको अनिवार्य नेपाली विषयकको पाठ्यक्रमलाई २०७१मा परिमार्जन गरिएको छ । यस शोधपत्रमा २०६४ र २०७१को माध्यमिक तहको (कक्षा ९ र १०) अनिवार्य नेपाली विषयकको पाठ्यक्रमको भिन्नतामा केन्द्रित रही माध्यमिक नेपाली भाषा पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ को तुलना शीर्षकको अनुसन्धान त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, एमएड दोस्रो वर्षको नेपाशि ५९८ को आवश्यकता पूरा गर्न तयार गरिएको हो ।

१.२ समस्याकथन

भाषा शिक्षण तथा सिकाइलाई व्यवस्थित, सहज स्वाभाविक र क्रमबद्ध बनाउने उद्देश्यसहित तयार गरिएको शैक्षिक योजना भाषा पाठ्यक्रम हो । यसमा उद्देश्य, पाठ्यवस्तु, शैक्षिक सामग्री, शिक्षण विधि र मूल्याङ्कनजस्ता आधारभूत समेटिएका हुन्छन् । पाठ्यक्रम निरन्तर परिवर्तनशील व्यवस्थित शैक्षणिक योजना पनि हो । पाठ्यक्रमले विद्यार्थीहरूको चौतर्फी विकास गर्छ । यस अन्तर्गत शिक्षार्थी, उनीहरूको उमेर समूह, सिकाइ पृष्ठभूमि, स्तर/तह, समयावधि र सिकाइप्रवृत्ति जस्ता आधारभूत पक्ष समेटिएका हुन्छन् । अतः सरोकारवालाले पाठ्यक्रमका आधारभूत पक्षको जानकारी राख्न जरूरी छ । मूलतः यो अध्ययन निम्नलिखित समस्याकथनमा केन्द्रित रहेको छ :

क. कक्षा ९ र १० को अनिवार्य नेपाली विषयका पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ का विशेषता के कस्ता छन् ?

ख. कक्षा ९ र १० अनिवार्य नेपाली विषयको पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ का बीचमा के भिन्नता छ ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

यो अध्ययन निम्न उद्देश्य प्राप्तमा केन्द्रित रहेको छ :

क. कक्षा ९ र १० को अनिवार्य नेपाली विषयका पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ का विशेषता पत्ता लगाउनु र

ख. कक्षा ९ र १० अनिवार्य नेपाली विषयको पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ का बीचमा पाइने भिन्नता पत्ता लगाउनु ।

१.४ अध्ययनको औचित्य र महत्त्व

भाषा पाठ्यक्रमले भाषा शिक्षण तथा सिकाइलाई व्यवस्थित, सहज स्वाभाविक र क्रमबद्ध बनाउछ । यसमा उद्देश्य, पाठ्यवस्तु, शैक्षिक सामग्री, शिक्षण विधि र मूल्याङ्कनजस्ता आधारभूत कुरा समेटिन्छन् । पाठ्यक्रम निरन्तर परिवर्तनशील व्यवस्थित शैक्षणिक योजना पनि हो । यसमा शिक्षार्थी, उनीहरूको उमेर समूह, सिकाइ पृष्ठभूमि, स्तर/तह, समयावधि र सिकाइप्रवृत्ति जस्ता आधारभूत पक्ष समेटिएका हुन्छन् । सरोकारवालाले पाठ्यक्रमका आधारभूत पक्षको जानकारी राख्न जरूरी छ । कक्षा ९ र १० को अनिवार्य नेपाली विषयका पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ का विशेषता तथा कक्षा ९ र १० को अनिवार्य नेपाली विषयको पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१का भिन्नताले पाठ्यक्रमविद्, पाठ्यक्रमनिर्माता, शिक्षक, विद्यार्थी, प्रशिक्षकलगायत स्वतन्त्रअध्येता सबैलाई फाइदा पुग्ने भएकाले यस अध्ययनको औचित्य र महत्त्व स्वतः पुष्टि हुन्छ ।

१.५ अध्ययनको परिसीमा

यो अध्ययन निम्न परिसीमामा सम्पन्न भएको छ :

क. पाठ्यक्रमद्वारा तयार पारिएको कक्षा ९ र १० को नेपाली विषयको पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ का बीचमा पाइने मुख्य भिन्नताको अध्ययन र

ख. पाविकेद्वारा तयार पारिएको कक्षा ९ र १० को नेपाली विषयको पाठ्यक्रम, २०६४ र २०७१ का मूलभूत विशेषताको अध्ययन

१.६ पारिभाषिक शब्दहरू

पाठ्यक्रम	:	शिक्षाको उद्देश्य प्राप्तिका लागि बनाइएको शैक्षिक कार्यक्रम
उद्देश्य	:	विद्यार्थीले हासिल गर्ने लक्ष्य
पाठ्यवस्तु	:	शिक्षण गरिने कुरा
पाविके	:	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
शैक्षिक सामग्री	:	शिक्षण गर्नका लागि उपयोगी सामग्री
शिक्षण विधि	:	शिक्षण गर्ने तौरतरिका
मूल्याङ्कन	:	विद्यार्थीले हासिल गर्नेलक्ष्यको लेखाजोखा

१.७ अध्ययनको रूपरेखा

प्रस्तुत अध्ययनलाई निम्न अध्यायमा विभाजन गरिएको छ :

अध्याय एक	:	परिचय
अध्याय दुई	:	पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अवधारणा
अध्यायतीन	:	अध्ययन विधि
अध्याय चार	:	कक्षा ९ र १० को नेपाली विषयको पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ को अध्ययन
अध्याय पाँच	:	निष्कर्ष र उपयोगिता

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा तथा सैद्धान्तिक अवधारणा

२.१ पूर्व कार्यको समीक्षा

नेपाली भाषाका पाठ्यक्रममा विभिन्न व्यक्तिले अध्ययन अनुसन्धान गरेका छन्। यस क्रममा हेमाङ्गराज अधिकारीले माध्यमिक र उच्च शिक्षामा नेपाली पाठ्यक्रम बीचको सम्बन्ध (२०३४) नामक कार्यपत्र प्रस्तुत गरेका छन्। यसमा अधिकारीले २०२८ सालको विद्यालय तहको पाठ्यक्रमलाई पुरानो पाठ्यक्रमसँग तुलना गरी माध्यमिक पाठ्यक्रममा भएका कमजोरीसमेत उल्लेख गरेका छन् (घिमिरे, २०६८ : ३)।

तीर्थराज खतिवडाले प्राथमिक शिक्षा नेपाली विषय पाठ्यक्रम २०३८ र २०४९ को तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकको अनुसन्धान गरेका छन्। यसमा उनले दुवै पाठ्यक्रममा स्तरगत उद्देश्य निर्धारण नगरिएको, भाषिक सिपका अलग अलग उद्देश्य नभएका, भाषिक सिप विकास गर्ने विषयवस्तु गोलमटोल प्रस्तुत गरिएको, शिक्षण क्रियाकलापहरू शिक्षककेन्द्रित रहेका र मूल्याङ्कन प्रक्रिया स्पष्ट नरहेको निष्कर्ष प्रस्तुत गरेका छन् (घिमिरे, २०६८ : ४)।

दिलनाथ पुरीले माध्यमिक र उच्च माध्यमिक तहका अनिवार्य नेपाली भाषा पाठ्यक्रम २०३८ र २०४९ को तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकको अनुसन्धान गरेका छन्। यसमा दुवै तहमा रहेका विषयवस्तुले विधागत विविधतालाई आत्मसात् गरेको, दुवै तहका पाठ्यक्रमका उद्देश्यले लैङ्गिक समानतालाई नसमेटेको, दुवै पाठ्यक्रममले प्रत्येक एकाइमा पाठ्यभार समावेश नगरेको, शिक्षण विधि र प्रक्रिया समेत समावेश नगरिएको निष्कर्ष प्रस्तुत गरेका छन् (खतिवडा, २०५३ : ५)।

मैया खड्काले माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यक्रम २०३८ र २०५५ को तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकको अनुसन्धान गरेकी छिन्। उनले पुरानाका तुलनामा नयाँ पाठ्यक्रममा स्तरगत उद्देश्य, विषयवस्तु, शिक्षण सामग्री, शिक्षण विधि तथा प्रक्रिया र मूल्याङ्कन प्रणाली गहन ढंगमा प्रस्तुत भएता पनि अझ पूर्णता पाउन नसकेको निष्कर्ष निकालेकी छन् (थापा, २०६९ : ४)।

प्रेमप्रसाद शर्माले निम्न माध्यमिक तहका अनिवार्य नेपाली भाषा पाठ्यक्रम २०३८ र २०४९ को तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकको अनुसन्धान गरेका छन् । उनले दुवै पाठ्यक्रममा भाषिक सिप अन्तर्सम्बन्धित रहेका, लेखाइ सिपलाई बढी जोड दिइएको, भाषातत्त्व र राष्ट्रिय उद्देश्यलाई समावेश गरिए पनि शब्दभण्डारसँग सम्बन्धित उद्देश्य नरहेका, पुरानाले वक्तृता सिपको विकास गर्ने विषयवस्तु नराखेको तर नयामा उल्लेख भएको निष्कर्ष निकालेका छन् (पूर्ववत्) ।

फिरोज घिमिरेले नेपाली माध्यमिक भाषा पाठ्यक्रम २०५५ र २०६४ को तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकको अनुसन्धान गरेका छन् । उनले पुराना पाठ्यक्रमका तुलनामा नया पाठ्यक्रमका उद्देश्य स्पष्ट र व्यावहारिक प्रकृतिका रहेका, पढाइ र लेखाइलाई मात्र बढी जोड दिइएको, पुरानो पाठ्यक्रमले दुवै कक्षाको पाठ्यवस्तुलाई सालाखाला रूपमा एकै ठाउँमा तोकिदिएको, नयामा कक्षगत रूपमा विधा र तिनका क्षेत्र, भाषातत्त्व र शब्दभण्डार अलगअलग निर्धारण गरेको, दुवैमा शिक्षण सामग्रीको स्तम्भ नै नरहेको, पुरानामा विधागत शिक्षण प्रक्रिया उल्लेख नभएको तर नयामा विभिन्न विधाहरूको विधागत शिक्षण प्रक्रिया उल्लेख भएको, सुनाइ र बोलाई सिपको मूल्याङ्कन पूर्ण रूपमा अस्वीकार गरिएको निष्कर्ष निकालेका छन् (घिमिरे, २०६८ : ५७-५९) ।

यसरी विभिन्न अनुसन्धानकर्ताले विभिन्न शीर्षकमा अनुसन्धान गरेता पनि माध्यमिक नेपाली पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ को तुलना शीर्षकको अनुसन्धान कोहीकसैले कहीकतैबाट पनि नगरेको देखिएकाले यस शीर्षकको अनुसन्धान गर्न लागिनेको हो ।

२.२ पूर्व कार्यको उपयोगिता र कार्यान्वयन

यस अध्ययन कार्यको पूर्वकार्यको समीक्षामा उल्लेख गरिएका पुस्तक तथा शोध प्रतिवेदनहरूको अध्ययन तथा विश्लेषणले शीर्षकचयन, सामग्री सङ्कलन, नमुनाछनोट, विश्लेषण प्रक्रिया र ढाँचा चयनमा सहयोग पुगेको छ । यसले समग्र शोधकार्यमा बलप्रदान गरेको छ ।

२.३ सैद्धान्तिक / धारणात्मक संरचना

यस अध्ययनमा हिल्डा टावाका भाषा पाठ्यक्रमका तत्त्व (लक्ष्य तथा उद्देश्य, विषयवस्तु, स्रोत वा सामग्री, मूल्याङ्कन), पाठ्यक्रम विकासका आधार (बालकको अध्ययन, सिकाइ प्रक्रिया, समकालीन समाजको अध्ययन, ज्ञान वा विषयको प्रकृति र शैक्षिक तथा सामाजिक जीवनदर्शन) एवम् पाठ्यक्रम विकासका सिद्धान्तहरू (आवश्यकताको विश्लेषण, उद्देश्यहरूको निर्माण, विषयवस्तुको छनोट, विषयवस्तुको सङ्गठन, सिकाइ अनुभवहरूको छनोट, सिकाइ अनुभवहरूको संगठन र मूल्याङ्कन) को सैद्धान्तिक कसीमा धारणात्मक संरचना तयार भएको छ ।

२.३.१ पाठ्यक्रमको परिचय

मानव सभ्यताको विकास मानिसले गरेका व्यावहारिक ज्ञानको हस्तान्तरणबाट भएको कुरा इतिहासको अध्ययनबाट ज्ञात हुन्छ । आदिम समाजका मानिसहरू आफ्ना अग्रजहरूद्वारा विकसित गरिएका ज्ञान र सिपहरू ग्रहण गरी लाभान्वित हुन्थे । यस्तो हस्तान्तरण प्रक्रियाले सभ्यताको विकासमा सहयोग र संस्कृतिको सुरक्षामा सहयोग पुऱ्याएको थियो । त्यस समयमा परिवारका अनुभवी सदस्यहरूले बालबालिकाहरूलाई आफ्ना अनुभवहरू प्रदान गर्दथे । ती अनुभव नै आदिम कालीन शिक्षा थिए । आदिमकालका मानिसहरूले जीवन पद्धतिका क्रमिक परिवर्तन हुँदै गएर स्थायी तथा सामुहिक बसोबास, सामुहिक कार्य, आपसी हितका नियमहरूको निर्माण आदिको तर्जुमा समेत गर्न थालियो ।

परिवार र समुदायका मानिसहरू आफ्ना विभिन्न आवश्यकताहरू परिपूर्ति गर्न संलग्न हुन थाले पछि आधुनिक युग र औपचारिक शिक्षाको प्रारम्भ भयो । विकास कमले आदिम समय बाट सुरुवात भएको आधुनिक अवस्थामा आइपुगेको छ । आधुनिक शैक्षिक अभ्यासमा प्रचलित औपचारिक शिक्षा, पाठ्यक्रम, शैक्षिक उद्देश्य आदि मानव जातिको इतिहासबाट विकसित हुँदै आएको कुरा नर्कान सकिँदैन । मानव सभ्यताको उषाकालदेखि नै पारिवारिक वा व्यवहारिक उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि आवश्यकीय प्रविधिका रूपमा प्रयुक्त व्यवहार नै पाठ्यक्रम विकासको पुर्वाधार हो (लम्साल र अन्य, २०६३ : ३) । यसरी मानव सभ्यताको विकाससँगै शिक्षा र पाठ्यक्रमको विकास भएको हुनाले सन्दर्भअनुसार पाठ्यक्रम के हो भन्ने कुरा विचार गर्नुपर्ने हुन्छ ।

अंग्रेजी भाषामा पाठ्यक्रमलाई बुझाउन प्रयोग गरिने (curriculum) शब्दको उत्पत्ति ल्याटिन भाषाको (currere) बाट भएको हो । यसको अर्थ दौडको मैदान हो(अधिकारी, २०६८:६४) । यसरी उक्त शब्दले विद्यार्थीको शिक्षासम्बन्धी गतिविधिलाई दौडको मैदानसित तुलना गरेर पढ्नु- पढाउनु पर्ने विषयवस्तु भन्ने तात्पर्यमा curriculum लाई प्रयोग गरेको देखिन्छ । नेपालीमा प्रयोग गरिने 'पाठ्य' र 'क्रम' शब्दको संयोजनबाट पाठ्यक्रम बनेको देखिन्छ । यसले पढाइने विषयवस्तु र तिनको क्रमलाई सङ्केत गर्छ (भण्डारी, २०५३:४०) ।

शैक्षिक जगत्मा औपचारिक शिक्षाको सुरुवातसँगै पाठ्यक्रमको निर्माण र विकास भएको हो तापनि सुरुसुरुमा शिक्षालाई आध्यात्मिकता र दर्शनले निर्देशित गरेको थियो । विशेषगरी पाठ्यक्रमले बीसौं शताब्दीको उत्तरार्द्धदेखि यसले वस्तुवादी र यथार्थवादी दर्शनको आधारमा क्रमशः बढी मान्यता र विस्तार पाउदै गयो । त्यहाँदेखि प्रत्येक दशकमा यसले मानौं एक एक काचुली फेदै लगेको छ । सामाजिक , सांस्कृतिक , वैज्ञानिक विकास सँगै पाठ्यक्रमले पनि नवीनता हासिल गर्दै गएको छ(खतिवडा, २०५४:१२) ।

शिक्षाको राष्ट्रिय आवश्यकता, राष्ट्रिय अर्थतन्त्र, उपलब्ध स्रोत र सामग्री, विद्यमान शासन व्यवस्थापन आदिका आधारमा पाठ्यक्रम तयार गरिन्छ । पाठ्यक्रमले बालबालिकाको कुन पक्षको विकास गर्ने बालबालिकाहरूलाई कस्तो खालको अनुभव प्रदान गर्ने उक्त अनुभवहरूलाई कुन रूपमा अगाडि बढाउदै लैजाँदा बालबालिकामा विकास हुनुपर्ने ज्ञान, सिप र धारणाहरूको विकास गर्न सकिन्छ भन्ने जस्ता क्षेत्रलाई ओगटेको पाइन्छ । यस अर्न्तगत विद्यालय भित्र वा बाहिर बालबालिकाले गर्न सक्ने सम्पूर्ण शैक्षिक अनुभवहरूलाई समेट्न खोजेको पाइन्छ । पाठ्यक्रममा बालकले हासिल गर्नु पर्ने अनुभव बालकलाई हासिल गराउन शिक्षकले गर्नु पर्ने उपाय र तोकिएका अनुभवहरू बालकले गर्न सकेको छ वा छैन भन्ने कुरा पत्ता लगाउन अपनाउनु पर्ने मूल्याङ्कन प्रक्रियासमेत उल्लेख गरिएको हुन्छ ।

पाठ्यक्रमले विद्यार्थीको रूचि र आवश्यकतालाई समेत ध्यानमा राखी सामाजिक परिप्रेक्ष्यमा बालकको विकास कुन रूपमा गर्दा ठिक हुन्छ भन्ने कुरालाई अनुसन्धानको आधारमा तय गरी एउटा निर्देशन प्रदान गरिन्छ । यसै निर्देशन अर्न्तगत खासगरी औपचारिक शिक्षा पद्धतिको सञ्चालन गरिन्छ र समाजका लागि आवश्यक जनशक्ति उत्पादन गर्न प्रयत्न गरिन्छ । यसरी हेर्दा पाठ्यक्रमलाई यस्तो एउटा पथप्रदर्शकको रूपमा मान्न सकिन्छ ।

हिजोआज पाठ्यक्रमलाई व्यापक अर्थमा विद्यालयको सम्पूर्ण जीवन र कार्यक्रमका सन्दर्भमा प्रयोग गरिन्छ । पाठ्यक्रमको अर्थलाई स्पष्ट पार्ने सन्दर्भमा विभिन्न पाठ्यक्रमविद् र आयोगका विचारलाई हेर्नु उपयुक्त देखिन्छ ।

“पाठ्यक्रम शिक्षाको उद्देश्य प्राप्तिका लागि बनाइएको शैक्षिक कार्यक्रम हो ।”

(रा.शि.प.यो.२०२८:२४)

“पाठ्यक्रम भन्नाले मानव जातिको सम्पूर्ण ज्ञान र अनुभवको सार हो ।”

फोवेल

“पाठ्यक्रम भनेको शिक्षकको त्यो साधन हो, जसको सहायताले उसको आफ्नो उद्देश्य अनुसार आफ्ना छात्रालाई कुनै पनि रूपमा ढाल्न सक्छ । ”

कनिङ्घम

“विद्यालयभित्र र बाहिर विद्यार्थीमा ऐच्छिक उपलब्धिहरू प्राप्त गराउन विद्यालयद्वारा गरिने सम्पूर्ण प्रयासलाई पाठ्यक्रम भनिन्छ । ”

- टावा

“शिक्षको वास्तविक लक्ष्य र अर्थ प्राप्त गर्ने साधनलाई पाठ्यक्रम भनिन्छ । यो एकलै पूरा हुन सक्दैन । त्यसैले यो क्रमबद्ध शैक्षिक प्रक्रियामा ढालिएर वास्तविकतामा पुगी दर्शनमा परिणत हुन्छ । ”

- जेरेन जे. माइनर

यी परिभाषाहरूले पाठ्यक्रमको अर्थ स्पष्ट पार्ने क्रममा पाठ्यक्रमलाई एउटा योजना वा साधनको रूपमा देखाउने प्रयास गरेका छन् ।, जसको शैक्षिक उद्देश्य वा लक्ष्य परिपूर्तिको बाटो देखाउँछ । पाठ्यक्रम भनेको कुनै खास शैक्षणिक विषयवस्तुलाई अनुभवद्वारा शिक्षण गरिने योजनाबद्ध दस्तावेज हो । विद्यार्थीहरूले तोकिएको अवधिमा आफ्नो उमेर र क्षमता अनुसार के कस्ता सिपहरू हासिल गर्न सक्छन् र ती सिपहरू हासिल गर्न कसरी शिक्षा व्यवस्थालाई अगाडि बढाउन सकिन्छ भन्ने सम्पूर्ण शैक्षिक क्रियाकलापको पूर्व योजना नै पाठ्यक्रम हो ।

२.३.२. पाठ्यक्रमको महत्त्व

शैक्षिक उद्देश्य निर्धारण गर्ने, निर्धारित उद्देश्य अनुरूप विषयवस्तु छनोट गर्ने र त्यसलाई व्यवहारिक रूपमा कक्षामा ढाल्ने कार्य पाठ्यक्रमद्वारा निर्देशित हुने भएकोले

शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया लगायत समस्त शैक्षिक पद्धतिमा पाठ्यक्रम अपरिहार्य हुन्छ । पाठ्यक्रम विना उपयुक्त पाठ्यपुस्तक, निर्देशिका, तथा शैक्षिक सामग्री तयार हुन सक्दैनन् । वास्तवमा पाठ्यक्रम भनेको शैक्षणिक लक्ष्यसम्म पुग्न मद्दत पुर्याउने एउटा गोरेटो हो । शर्मा र २०६०:२६७) । त्यसैले पाठ्यक्रमको अभावमा शिक्षणकार्य सफल हुन सक्दैन । यसरी पाठ्यक्रमबाट कुनै पनि शिक्षण संस्थाको सम्पूर्ण क्रियाकलाप निर्देशित हुने देखिन्छ । जसबाट शैक्षिक पद्धतिमा पाठ्यक्रमको ज्यादै ठूलो महत्त्व रहनुका साथै शिक्षण प्रक्रियामा पाठ्यक्रम नभई नहुने तत्त्वका रूपमा रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

२.३.३ पाठ्यक्रमका तत्त्वहरू

असल पाठ्यक्रमका तत्त्वहरू निम्नलिखित समावेश हुनुपर्दछ भन्ने कुरा हिल्डा टावाले बताएकी छन् (खतिवडा, २०५३:१५) ।

२.३.३.१ लक्ष्य तथा उद्देश्य

उद्देश्य पाठ्यक्रमको महत्त्वपूर्ण अङ्ग हो । पाठ्यक्रम विकासको क्रममा लक्ष्य तथा उद्देश्य स्पष्ट उल्लेख गरेपछि अरू काम गरिन्छ । स्पष्टताका साथ उल्लेख गरिएका शैक्षिक उद्देश्यहरूले शैक्षिक कार्यक्रमको प्रभावकारिता मूल्याङ्कन गर्ने कार्यमा समेत सहयोग गर्छन् ।

उद्देश्यहरू सामाजिक तथा राष्ट्रिय आवश्यकता, विद्यार्थीहरूको रुचि , आवश्यकता तथा माग आदिका आधारमा निर्माण गरिएका हुन्छन् । व्यवहारिक तथा विशिष्ट रूपमा उल्लेख गरिएका शैक्षिक उद्देश्यहरूको महत्त्वपूर्ण योगदान रहन्छ ।

२.३.३.२. विषयवस्तु

पाठ्यक्रमको विकासका लागि आवश्यकताको पहिचान र उद्देश्यको छनोट मात्र पर्याप्त छैन, त्यसका लागि उद्देश्य अनुसार विषयवस्तु पनि आवश्यक हुन्छ । उद्देश्य पूरा गर्ने खालका पाठ्यक्रमअनुसार पाठ्यवस्तुहरू पनि अपरिहार्य ठहरिन्छन् (लम्साल र अन्य, २०६३:२०) । विषयवस्तु भित्र कुनै खास विषयमा शिषण गरिने सामग्रीहरूको छनोट र संगठन पर्दछन् । शैक्षिक उद्देश्यहरू निर्धारण गरेपछि मात्र विषय रूचि अर्थात् सिकाइ अनुभवहरूको छनोट गरिन्छ । प्रस्ताविक शैक्षिक उद्देश्यहरू नै विषयवस्तु छनोटका मूल

आधारहरू हुन् । पाठ्यक्रममा विषयवस्तु सङ्गठनमा निम्नलिखित दुई आधारहरू अपनाएको हुन्छ :-

१. क्षेत्र

क्षेत्र भन्नाले पाठ्यक्रमको कुनै अङ्गले अगाल्ने वा समेट्ने सम्पूर्ण तथ्य तथा क्रियाकलापहरूको बोध हुन्छ । विद्यार्थीहरूको तह, उमेर र निर्धारित शैक्षिक उद्देश्य आदि पाठ्यक्रमको क्षेत्र निर्धारणका मूल आधारहरू हुन्।

२. क्रम

क्रम भन्नाले सिक्खण सिकाइको निमित्त विषयवस्तुको सङ्गठनात्मक रूप भन्ने बुझनुपर्दछ ।

२.३.३.३ स्रोत वा सामग्री

पाठ्यक्रमका स्रोतभित्र पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रम निर्देशन पुस्तिका, शिक्षक निर्देशन पुस्तिका, शिक्षण सामग्री, भौतिक सुविधाहरू, सन्दर्भ सामग्री आदि पर्दछन् । उद्देश्य हासिल गर्नका लागि निर्धारित विषयवस्तुलाई कसरी शिक्षण गर्ने भन्ने कुराको सुस्पष्ट सुचनानै शिक्षण प्रक्रिया हो (शर्मा र पौडेल, २०६०:२६८) । पाठ्यक्रमका अनुभवहरू वालवालिकाहरूलाई प्रदान गर्ने शिलशिलामा शिक्षक विभिन्न शैक्षिक क्रियाकलापमा संलग्न हुन्छन् भने विद्यार्थी पनि पाठ्यक्रमभित्र समावेश गरिएका ज्ञान सिप तथा प्रवृत्ति ग्रहण गर्नका निमित्त विभिन्न क्रियाकलापमा संलग्न हुन्छन् । यसरी शिक्षक र विद्यार्थीद्वारा गरिने क्रियाकलाप र शिक्षण विधि पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू अनुरूप विद्यार्थीहरूलाई सिकाइ अनुभवहरू प्रदान गर्ने कार्य बुझाउने भएकाले यसलाई पाठ्यक्रमकै तत्त्वका रूपमा समावेश गरिन्छ ।

२.३.३.४ मूल्याङ्कन

पाठ्यक्रमका अङ्गहरूमध्ये मूल्याङ्कन यस्तो पक्ष हो जसको उपयोग विना शिक्षण सिकाइ कार्यकलाप आफैं लुलो र लड्गडाको हुन्छ । निश्चित लक्ष्य वा उद्देश्यसम्म आफ्ना शिक्षार्थीहरूलाई पुऱ्याउनका लागि मूल्याङ्कनलाई अत्यन्तै महत्वपूर्ण तत्त्वका रूपमा लिइन्छ,

(अधिकारी, २०६१:२३३) । मूल्याङ्कन पाठ्यक्रमको महत्त्वपूर्ण अङ्ग हो । पाठ्यक्रमको मूल्याङ्कन गर्दा बालबालिकाहरूको उपलब्धी परीक्षण मात्र गरिदैन अपितु समस्त शैक्षिक प्रक्रिया, कार्यक्रम र प्रणाली कै मूल्याङ्कन गरिन्छ (खतिवडा, २०५४:१६) । खासगरी यसमा सिकाइको स्तर के छ?, शिक्षणको स्तर के छ? , पाठ्यक्रम कुन स्तरको छ?, सिकाइहरू कुन हदसम्म दक्ष र क्रियाशील छन्?, कार्यक्रम कसरी सञ्चालन भएका छन्?, उद्देश्य र उपलब्धिबीच कुन हदसम्म एकरूपता कायम भएको छ? आदि पत्ता लगाउने प्रयास गरिएको हुन्छ ।

२.४ पाठ्यक्रम विकासका आधारहरू

२.४.१ बालकको अध्ययन

पाठ्यक्रम विकासको महत्त्वपूर्ण आधार बालकको अध्ययन हो । शिक्षामा एउटा प्रक्रियाद्वारा बालबालिकाको व्यवहारमा कुन किसिमको परिवर्तन ल्याउने हो सो समावेश हुनु पर्दछ । बालकको अध्ययनबाट उसमा परिवर्तन ल्याउनु पर्ने कुरा पत्ता लगाउन सकिन्छ । बालकको अध्ययनबाट उसका आवश्यकताहरूको पहिचान गर्न सकिन्छ । बालकका आवश्यकताको वस्तुगत पहिचानबाट शैक्षिक उद्देश्य र पाठ्यवस्तु निर्धारण गर्न आधार मिल्छ । हरेक बालकभित्र हुने मौलिक सामाजिक र समन्वयात्मक चाहना वा आवश्यकता परिपूर्तिगर्ने जिम्मेवारी शिक्षा प्रदान गर्ने संस्थाले पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ । सिकारूका आवश्यकता थाहा पाउनाले विद्यालयको भूमिका निश्चित गर्न सहयोग मिल्छ । यसका अतिरिक्त बालकमा कुन ज्ञान सिप र प्रवृत्तिको विकास गर्ने भन्ने बारेमा बालकको अध्ययनबाट थप सहयोग हुन्छ । बालकले कतिपय कुराहरू विद्यालय प्रवेशभन्दा पूर्व नै जानि सकेको हुन्छ । त्यसैले विद्यालयको पाठ्यक्रम बालकको वर्तमान तथा भावी आवश्यकतामा केन्द्रित रहनु अनिवार्य छ । बालकको रूचिअनुसार उसका आवश्यकता हुने हुनाले उसको रूचिलाई ध्यानमा राखेर पाठ्यक्रम तयार गर्नुपर्छ ।

२.४.२ सिकाइ प्रक्रिया

सम्पूर्ण शैक्षिक कार्यक्रमको उपलब्धि सिकाइ प्रक्रियामै निर्भर हुने गर्दछ । पाठ्यक्रम सिकाइका लागि तयार पारिएको योजना भएकाले पाठ्यक्रम निमाण गर्दा सिकाइ प्रक्रियाबारे अध्ययन गर्नु आवश्यक हुन आउछ । विषयवस्तुको छनोट र सङ्गठन कसरी गर्ने

र कस्ता पाठ्यक्रम निर्माणको क्रममा आउने प्रश्नहरूको सहज समाधान सिकाइ प्रक्रियाको पर्याप्त ज्ञानबाट मात्र हुन सक्दछ । त्यसैले पाठ्यक्रम विकासको क्रममा सिकाइका सिद्धान्तहरू, सिकाइको स्थान, बालविकासका आधारभूत सिद्धान्तहरू आदिको गहिरो अध्ययन गरी त्यसैमा आधारित भएर पाठ्यक्रम विकास गर्नुपर्ने हुन्छ ।

२.४.३ समकालीन समाजको अध्ययन

पाठ्यक्रम विकासको अर्को महत्त्वपूर्ण आधार समकालीन समाज हो । समकालीन समाजको स्वरूप आवश्यकता र माग पनि पाठ्यक्रम निर्माणको एउटा आधार हो । सबै किसिमको समाज र संस्कृतिमा एकै प्रकारको ज्ञान आवश्यकता नहुन सक्छ । संस्कृतिक विविधताका कारण सामाजिक र सांस्कृतिक आवश्यकता परिवर्तनशील हुन्छन् । कुनै पनि शिक्षा पद्धतिले समाजमा उपलब्ध सुविधा र साधनको उपयोग गरी त्यस समाजलाई नै अगाडि बढाउन खोजेको हुन्छ । समाजलाई कुन रूपमा अगाडि बढाउने भन्ने कुरा त्यस समाजले अपनाइ आएको परिस्थिति चालचलन, मूल्य र मान्यतामा आधारित हुन्छ । त्यसैले पाठ्यक्रम विकासको लागि एउटा मूल आधारका रूपमा समकालीन समाजलाई लिन सकिन्छ ।

२.४.४ ज्ञान वा विषयको प्रकृति

हरेक पाठ्यक्रमको आत्मा भन्नु त्यसमा समावेश गरिएको ज्ञानको प्रकृतिको नै हो कुन ज्ञान बढी महत्त्वपूर्ण छ?, कुन ज्ञानलाई प्राथमिकता दिँदा आवश्यकताहरू पूरा गर्न सकिन्छ? भन्ने कुराको टुङ्गो नलगाइ पाठ्यक्रम निर्माण र विकासमा अफ्यारो पर्छ । खासगरी ज्ञानको विष्फोटनको वर्तमान युगमा कुनकुन विषयवस्तु पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने र कुन हदसम्म समावेश गर्ने भन्ने कुराको निश्चय गर्नु अहम् जिम्मेवारी हुन आउँछ । त्यसैले ज्ञानको प्रकृतिको निर्धारण बालकको क्षमता वा सिकाइमा भएको भूमिकालाई विश्लेषण गरेर मात्र गर्नु पर्छ ।

२.४.५ शैक्षिक तथा सामाजिक जीवन दर्शन

पाठ्यक्रम सम्बन्धी कतिपय महत्त्वपूर्ण प्रश्नहरू बारे निर्णय लिने प्रक्रियामा शैक्षिक तथा सामाजिक जीवन दर्शनको उल्लेखनीय स्थान हुन्छ । जीवन दर्शनले असल जीवन र

असल समाजको प्रकृतिको स्पष्ट परिभाषा दिन्छ । सन्तोषजनक तथा प्रभावशाली जीवनयापन गर्न कुन कुन मूल्यहरूको आवश्यकता पर्दछ भन्ने कुराको रूपरेखा पनि यसले प्रस्तुत गर्दछ । यी मूल्यहरू विद्यालयको शैक्षिक कार्यक्रम तथा पाठ्यक्रममा प्रतिबिम्बित हुनुपर्दछ । दर्शनबाट स्पष्ट रूपमा परिभाषित मूल्यहरूको आधारमा विद्यालय कार्यक्रममा समावेश गरिने उपयुक्त व्यवहारको ढाँचा, आदर्श, आदत र अभ्यासका बारेमा परिचय प्राप्त हुन्छ ।

२.५ पाठ्यक्रम विकासका सिद्धान्तहरू

पाठ्यक्रम विकासको कार्य अत्यन्त जटिल हुन्छ । त्यसैले पाठ्यक्रमको विकास गर्दा क्रमबद्ध चरणहरूको अनुशरण गर्नुपर्दछ । यी चरणहरूलाई टावाले पाठ्यक्रम विकासका सिद्धान्तका रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरेकी छन् (खतिवडा, २०५३:१९३) ।

१. आवश्यकताहरूको विश्लेषण
२. उद्देश्यहरूको निर्माण
३. विषयवस्तुको छनोट
४. विषयवस्तुको सङ्गठन
५. सिकाइ अनुभवहरूको छनोट
६. सिकाइ अनुभवहरूको सङ्गठन
७. मूल्याङ्कन

यसै गरी पाठ्यक्रम विकासका सिद्धान्तका बारेमा व्यवहारवादी र मनोवादी सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्नुपर्दछ । त्यसका साथै निम्न पक्षलाई समेट्नु अनिवार्य देखिन्छ (लम्साल र अन्य, २०६३:१९) ।

१. आवश्यकताको पहिचान
२. उद्देश्यहरूको छनोट
३. पाठ्यवस्तुको क्रम र संरचना
४. शिक्षण प्रक्रिया

पाठ्यक्रम निर्माण र विकास एक जटिल कार्य हो । पाठ्यक्रमको अभावमा विद्यार्थीलाई कस्तो प्रकारको शिक्षा दिने भन्ने यकिन हुँदैन । त्यसैले हालसम्मको शिक्षामा

विभिन्न तहका पाठ्यक्रम निर्माण भएका छन् । आजको वैज्ञानिक युगमा सफल शिक्षा प्रदान गर्ने उद्देश्यले पाठ्यक्रम निर्माण र विकासका नवीनताको खोजी भइरहेको छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा नेपालमा पनि पाठ्यक्रमले विभिन्न उतार चढावहरू पार गर्दै आजको अवस्थामा आइपुगेको छ । पाठ्यक्रम शिक्षाको क्षेत्रमा महत्वपूर्ण कुरा भएकाले यसको समसामयिक सुधार भएमा मात्र देश, काल परिस्थिति अनुसारको शिक्षा प्रदान गर्न सकिन्छ ।

२.६ भाषा पाठ्यक्रमको प्रकृति

भाषा मानवीय सम्प्रेषणको आधार र माध्यम हो विचार विनियमको वाहक हो र मानवजगतका समग्र ज्ञान, विज्ञान, दर्शन, कला सिप र कौशलहरूको संरक्षण एवम् सम्बद्धक स्रोत हो । (शर्मा र पौडेल, २०६१:१) । सामान्यतः शिक्षार्थीहरूले मातृभाषा सहज रूपमा प्राप्त गर्ने गर्दछन् । मातृभाषा शिक्षार्थीले बाल्यकालमै आफ्नो आमाबाबु तथा छरछिमेकीको वातावरणबाट प्राप्त गर्दछन् । त्यसैले मातृभाषालाई औपचारिक शिक्षणको आवश्यकता नहुन सक्छ तर जब कुनै भाषा लेख्य रूपमा समेत व्यवहृत हुन्छ, तब यसको पनि शिक्षणको आवश्यकता बढ्दै जान सक्छ । मातृभाषा सामाजिक कारणको महत्वपूर्ण माध्यम भएकाले बोलचालमा मात्र सीमित नहुने हुनाले विकसित भएका त्यस भाषाका विविध भेद र शैलीका आधारमा मानवका रूपमा सिकाउनु आवश्यक हुन्छ । मातृभाषाका माध्यमबाट शिक्षार्थी जमातका अनेकन कुरा जस्तै अन्य भाषा परम्परा, चालचलन आदिसँग परिचित हुँदै जान्छ । यसैले मातृभाषा मौखिक सम्प्रेषण मात्र नभई लिखित सम्प्रेषणको वाहक समेत बन्न पुग्छ । त्यसैले त्यस्ता भाषाको औपचारिक शिक्षण आवश्यक हुन्छ । भाषाको औपचारिक शिक्षण गर्दा शिक्षार्थीका भाषिक सिप समान रूपले विकास गर्दै लैजानु पर्छ । सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ सिपको समान विकास गर्न बालकको रूचि, उमेर, आवश्यकता आदि विचार गरी भाषापाठ्यक्रम निर्माण गर्नुपर्छ । यसअनुसार पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा पनि पाठ्यक्रम निर्माणका सिद्धान्तलाई अनुसरण गर्दै सिपमूलक उपलब्धि हुने खालको हुनुपर्छ । भाषाशिक्षण सिद्धान्तलाई अनुसरण गरी पाठ्यक्रम निर्माण गरिएमा शिक्षार्थीले अपेक्षित सिप हासिल गर्न सक्छन् ।

२.६.१ पाठ्यविषय छनोटका सिद्धान्त

भाषा र भाषामा अन्तर्निहित शब्दभण्डार असिमित हुन्छ । जुनसुकै विद्वान्ले पनि सम्बन्धित भाषाका प्रत्येक क्षेत्रमा प्रचलित शब्द तथा प्रयुक्ति जानेका हुँदैनन् । यस्तै मातृभाषाभाषी विद्यार्थी र दोस्रोभाषी विद्यार्थीलाई एकै प्रकारले शिक्षण गर्न सकिदैन । पाठ्यविषयको छनोट दोस्रोभाषीलाई आवश्यक छ, तर पहिलोभाषीलाई आवश्यक नै छैन भन्ने होइन । नेपालकै सन्दर्भमा पनि विभिन्न भाषिका तथा उप-भाषिकाबाट प्रभावित विद्यार्थीलाई स्तरीय नेपाली भाषा सिकाउन छनोट आवश्यक छ । भाषापाठ्यक्रममा पाठ्यविषय छनोटका मूलतः दुई आधारहरू हुन्छन् (अधिकारी, २०४६:१३६) ।

२.६.१.१ बाह्य आधारहरू

२.६.१.२ आन्तरिक आधारहरू

२.६.१.१ बाह्य आधारहरू

बाह्य आधारहरूसँग सम्बन्धित निम्न चारवटा तत्त्वहरू छन् :-

२.६.१.१.१ उद्देश्य

पाठ्यक्रम निर्माणमा सर्वप्रथम कुन प्रयोजनका लागि पाठ्यवस्तु छनौट गरिदैंछ भन्ने बारेमा सचेत हुनु आवश्यक छ (शर्मा र पौडेल, २०६०:३००) । पाठ्यक्रममा समावेश गरिने पाठ्यवस्तु कुन उद्देश्य पूर्तिका लागि गरिने हो सो कुरा पाठ्यक्रम निर्मातालाई थाहा हुनु पर्दछ । के कस्ता उद्देश्य पूर्ति गर्न पाठ्यसामग्रीको आवश्यकता परेको हो यसको यकिन हुनुपर्दछ । निर्दिष्ट उद्देश्यले नै पाठ्यक्रमका पाठ्यविषयको छनोटलाई नियन्त्रित गर्दछ । कुन भाषिक सिप विकासका लागि पाठ्यक्रमका उद्देश्य निर्धारण गरिएको हुन्छ सोही अनुसार पाठ्यविषय छनोट गर्नुपर्छ ।

२.६.१.१.२ तह

खास तहका लागि खास किसिमका पाठ्यसामग्रीहरू बढी महत्त्वपूर्ण तथा उपयोगी हुन्छन् र खास तहका खास किसिमका सामग्रीहरू अनुपयोगी तथा अनावश्यक पनि हुन्छन् । शिक्षार्थीहरूको उमेर तथा कक्षाको तहअनुसार पाठ्यवस्तु छनोट गर्नुपर्दछ । प्राथमिक कक्षाका लागि निर्धारण गरिने पाठ्यवस्तु आधारभूत खालका हुनुपर्छ, यद्यपि सिकाइको स्तर

वा तहलाई ख्याल गरी पाठ्यवस्तुको छनोट गरिनुपर्छ नत्र सिकारू भाषिक परिवेशबाट टाढिनुपर्ने हुन्छ (लम्साल र अन्य, २०६३:२६) ।

२.६.१.१.३ अवधि

अवधिले पनि भाषा पाठ्यविषय छनोटमा महत्त्वपूर्ण स्थान राख्दछ । पाठ्यवस्तुको छनोट गर्ने क्रममा कुनै खास समयभित्र शिक्षण गर्न सकिने पाठ्यवस्तुको छनोट गर्नुपर्छ । कति अवधि वा पाठ घण्टामा अपेक्षाकृत सिप हासिल गराउन सकिन्छ भन्ने कुराको ख्याल गरी पाठ्यक्रम निर्माण गर्नुपर्छ । पाठ्यघण्टाका आधारमा धेरै वा थोरै पाठ्यवस्तुको मात्रा समावेश गर्न सकिन्छ । पाठ्यवस्तुको लम्बाइ र समयवधिको बीचमा तालमेल मिलेको हुनुपर्छ (गौतम, २०६१:१३९) ।

२.६.१.२ आन्तरिक आधारहरू

पाठ्यक्रममा समावेश पाठ्यवस्तु भित्रकै भाषामा निहित आधार आन्तरिक आधारहरू हुन् । भाषा पाठ्यक्रममा पाठ्यविषयको छनोट गर्दा कस्तो भाषाको छनोट गर्ने भन्ने कुरा यसमा निहित हुन्छ । यी आधारहरूको निम्नानुसार चर्चा गरिन्छ (अधिकारी, २०४६:१३६) ।

२.६.१.२.१ भाषिका

कुनै पनि ठाँउको भौगोलिक, सामाजिक, साँस्कृतिक तथा वातावरणीय आदि विभिन्नताका कारणले एउटै भाषाका पनि विभिन्न भेदहरू हुन सक्दछन् (शर्मा र पौडेल, १९६० :३०२) । प्रत्येक भाषामा एकभन्दा बढी स्थानीय तथा सामाजिक भाषिका वा भाषिक भेद हुन सक्दछन् । कुनै भाषा सिकाउनु भनेको त्यसमा प्रचलित सबै भाषिक भेद सिकाउनु भनेको होइन, तीमध्ये कुनै सिकाउने भन्ने बुझ्नु पर्छ । भाषिकालाई भने व्यक्ति भाषामा सीमित नगरी व्यक्तिभाषाको समुच्चयका रूपमा अर्थ्याउने गरिन्छ अर्थात् निश्चित भौगोलिक क्षेत्रमा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूले बोल्ने परम्परामा पर्याप्त समान व्यक्ति भाषाको समुच्चयलाई भाषिका भनिन्छ । भाषिका व्यक्तिभाषा भन्दा बृहत् तथा भाषा भन्दा सानो रूप हो भन्नेमा एकमत हुन सकिन्छ (न्यौपाने र अन्य, २०६७:२८३) । नेपाली भाषामा पनि विभिन्न स्थानीय तथा सामाजिक भेदलाई मानक मान्ने गरिन्छ । जुन भेद पुस्तक,

पत्रपत्रिका, रेडियो, टेलिभिजन आदि माध्यममा तथा शिक्षा र प्रशासनमा बढी प्रचलित छ यसलाई मानक भाषा भनिन्छ । नेपालीभाषाका दृष्टिले नेपालको पूर्वेली भेदलाई मानक मानिएको छ। पूर्वेली भेद भनेर मात्र पुग्दैन किनभने पूर्वेलीमा पनि विभिन्न स्थानीय भेदहरू थोर बहुत विविधताका साथ बोलचालमा प्रचलित छन् । तिनीहरू मध्ये कुनै पनि एक भेद पाठ्यक्रमका लागि शिक्षणीय भाषा नभएर तिनको मानकीकृत भेद स्वीकार्य ठहर्छ । नेपाली भाषा पनि यस्तै मानकीकृत भेदमा पर्दछ । भाषापाठ्यक्रम निर्माणमा पाठ्यवस्तुको छनोटका क्रममा स्तरीय अस्तरीय, स्थानीय, सामान्य आदि भाषिक भेदको कुरा महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

२.६.१.२.२ विशिष्ट भाषिक प्रयोग (रजिष्टर)

कुनै खास परिस्थिति वा विषय क्षेत्रहरूका लागि सामान्यतः किटिएको भाषिक प्रयोगलाई विशिष्ट प्रयोग भनिन्छ । भाषाको यस्तै रूपलाई प्रयोजनपरक भेद मानिएको हो । पाठ्यक्रमले प्रयोजन प्रयुक्तिभेदमा जोड दिनेछ भने सोही किसिमका सामग्रीको छनोटमा प्राथमिकता दिनुपर्छ (लम्साल र अन्य, २०६३:२७) । कुनै पाठ्यक्रमको उद्देश्य भाषाका सामान्य दक्षता हासिल गराउने कुरामा केन्द्रित हुन्छ, भने कुनै चाहि सन्दर्भ ,विषय विशेषसँग सम्बद्ध भाषिक भेदमा दक्षता बढाउनु हुन्छ । कानुन, कृषि, प्रशासन, चिकित्सा, वाणिज्य, विज्ञान, अभियान्त्रिक, स्वास्थ्य, सञ्चार, सङ्गीत आदि विविध प्रयुक्तिक्षेत्रहरू हुन् (पौडेल, २०६७:५१) । अतः क्षेत्र विशेषसँग सम्बद्ध भाषिक दक्षता र सामान्य भाषिक दक्षताका लागि छनोट गरिने पाठ्यवस्तु तथा सामग्रीहरूमा भिन्नता रहनु स्वभाविक छ । पाठ्यक्रमको प्रयुक्ति भेदमा जोड दिने खालको भएमा सोही अनुरूपका सामग्रीहरूलाई प्राथमिकता दिनु पर्ने हुन्छ ।

२.६.१.२.३ शैली

शैली भनेको भाषामा अन्तर्निहित सम्पादनीय विशेषता हो । त्यसैले यसलाई औपचारिक शैली र अनौपचारिक शैलीका रूपमा मुख्यतः विभेद गरेर हेर्ने गरिन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६३:३०४) । शैली पनि पाठ्यविषय छनोट गर्ने प्रमुख आन्तरिक आधार हो । विभिन्न किसिमका शैलीमा के कति मात्रामा समावेश गर्ने भन्ने कुरा निर्धारण गरिनु पर्ने हुन्छ । शैलीलाई सामान्यतः औपचारिक अनौपचारिक आधारमा छुट्याउने गरिन्छ तर औपचारिकता र अनौपचारिकताको सीमारेखा स्पष्टतः छुट्याउन कठिन हुन्छ । यिनका बीच

सापेक्ष निरन्तरता रहने हुँदा कुनै शैली बढी औपचारिक जस्तो हुन्छ । कति कुराहरू अन्तरक्रियामा संलग्न सहभागीहरूको प्रकृति, विषयवस्तुको प्रकृति, सन्दर्भ र माध्यम आदिमा निर्भर गर्ने हुन्छन् । त्यसैले निश्चित शैलीको छनोटका क्रममा उक्त शैलीलाई विभेदीकरण गर्ने विशेषताहरूमा पनि ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ ।

पाठ्यवस्तुहरूलाई चक्र घुमे जस्तै घुमाई फिराई अझ विस्तार र उन्नयनका साथ गरिने स्तरणलाई चक्रीय स्तरण भनिन्छ (पौडेल २०६७:७६) । यस किसिमले प्रस्तुत गरेका पाठ्यवस्तुहरूमा शिक्षार्थीले खास अन्तरालमा कमश : पुनरावृत्तिका साथै सरलीकृत गराउदै लैजाने प्रक्रिया अपनाउने अवसर मिल्छ ।

२.६.१.२.४ माध्यम

भाषिक माध्यम दुई किसिमका हुन्छन् कथ्य वा मौखिक र लेख्य वा लिखित । पाठ्यवस्तुहरू लिखित मौखिक दुवै मध्ये कुनै एउटासँग बढी सम्बन्धित हुन्छन् । अतः दुईमध्ये कुनलाई बढी जोड दिने भन्ने कुराको छनोट हुनु आवश्यक छ । पहिले पहिले पाठ्यवस्तु छनोटमा लेख्य माध्यमलाई नै माध्यम बनाइन्थो । लेख्य सामग्रीको प्रयोगमा मात्र बढी जोड दिइन्थो भने अहिले दुवैको आवश्यकता त्यतिकै मात्रामा स्वीकारिएको पाइन्छ । रेडियो टेलिभिजन कार्यक्रम, छलफल, भाषण, वादविवाद, सम्वाद, परिसंवाद जस्ता कुरामा कथ्यभाषा उपयोगी हुन्छ । कथ्य र लेख्य माध्यम एक अर्कामा सापेक्ष भएर पनि कतिपय स्थितिमा पनि यिनको महत्त्व स्वीकार्य छ । भाषा प्रस्तुतिका मुख्य २ वटा माध्यम छन्-कथ्य र लेख्य । यीमध्ये कुन माध्यमबाट भाषा शिक्षण गर्ने भन्ने कुराले पनि भाषापाठ्यवस्तु छनोटमा प्रभाव पारेको हुन्छ (गौतम, २०६१:१४०) । भाषापाठ्यक्रम निर्माणको छनोटको सिद्धान्तान्तर्गत पाठ्यवस्तु छनोटको आधार माथि चर्चा गरिएका बाह्य र आन्तरिक आधारका अतिरिक्त पाठ्यक्रमको प्रकृति, विद्यालय वा महाविद्यालयको प्रकृति, शिक्षार्थीको पूर्वक्षमतालाई पनि लिन सकिन्छ (लम्साल र अन्य, २०६३:२७) । पाठ्यक्रमको प्रकृति सघन वा विस्तृत के कस्तो हो । त्यसबाट पनि अध्ययन गराउनका लागि पाठ्यवस्तु छनोट गरिएको हो ? त्यस विषयमा शिक्षार्थीको पूर्वाक्षमता सम्बन्धमा पाठ्यवस्तुको प्रकृति, व्यापकता तथा गहनतमा भिन्नता आउने हुन्छ ।

२.६.२ पाठ्यविषयको कमबद्धताको सिद्धान्त

विषयको प्रकृति, कठिनाइस्तर, विद्यार्थीको क्षमता तथा आवश्यकता, राष्ट्रिय उद्देश्य, विषयगत उद्देश्यका आधारमा पाठ्यविषयको क्रमशः निर्धारण गरिनुपर्छ । पाठ्यक्रममा निर्धारित उद्देश्यहरूअनुरूप शिक्षार्थीले भाषिक सिपमा दक्ष बनुन् भन्ने अभिप्रायले यो अनुशरण गर्नुपर्दछ । छनोट भएका पाठ्यवस्तुहरूलाई व्यवस्थित अनुक्रममा सङ्गठित गर्नु नै यस सिद्धान्तको व्यावहारिक पक्ष हो । पाठ्यक्रम छनोट भएर मात्र पाठ्यक्रममा निर्धारित उद्देश्यपूर्ति गर्न सकिदैन किनभने छनोट भनेको त सम्बन्धित सन्दर्भ वा क्षेत्रका पाठ्यसामग्रीहरू विभिन्न स्रोतबाट तथा विज्ञहरूको अन्तरदृष्टि सङ्कलन गरिनु, चुनिनु तथा तिनको सामान्य सूची बनाउनु मात्र हो । उक्त सामग्रीहरूलाई मनोवैज्ञानिक तथा शैक्षणिक दृष्टिबाट कमबद्ध गर्ने काम पूरा हुन बाँकी रहुन्जेल कमबद्ध भएको ठहर्दैन किनभने कमबद्धता भनेको पाठ्यवस्तुको निरपेक्ष सङ्गालो होइन ।

छनोट गरिएका पाठ्यवस्तु लाई अव्यवस्थित ढङ्गले सिकाउदा उद्देश्य पूरा नहुने र अनावश्यक पुनरावृत्ति हुन जान्छ । जुन कुरासँग जे सम्बन्धित हुन्छ त्यससँग सम्बन्धित विषयवस्तुको क्रम मिलाएर राखेमा सिकाइ सफल बन्न सक्छ । सिकाइ कमबद्ध रूपमा स्तरीकृत तथा विस्तारित हुदै जाने शृङ्खलामा राखिनुपर्छ जसबाट पहिलाले द्रोसाका लागि आधारको काम गर्न सकोस् । भाषा एउटा व्यवस्था भएकोले यसभित्र पनि विभिन्न व्यवस्थाहरूको अन्तरव्यवस्था पनि हुन्छ (ढकाल, २०६५:५) । भाषा तत्त्वको आ-आफ्नै पृथक व्यवस्था हुन्छ र ती एक अर्कामा अन्तर व्यवस्थित तथा एकीकृत भएर खास सन्दर्भमा प्रकटित हुन्छन् । त्यसकारण भाषालाई अव्यवस्थित ढङ्गले सिकाउँदा उद्देश्य पूरा नहुने मात्र नभई सिकाउन पनि असम्भव हुन्छ । छनोट गरिएका पाठ्यवस्तुमा कुन पाठ्यवस्तुको पृष्ठभूमिको कार्य पर्छ भन्ने विचार गरेर मात्र निर्धारण गर्नुपर्छ । एउटा पाठ्यवस्तुले अर्को पाठ्यवस्तुसँग अन्तरसम्बन्धित भई सिकाइमा क्रमिक आधार तयार गर्दै गएमा सिकाइ सबल हुदै जानसक्छ । कमबद्धताको सिद्धान्त प्राथमिक कक्षाका पाठ्यक्रम निर्माणमा अति उपयोगी र व्यावहारिक हुने गर्दछ भने क्रमशः माथिल्लो कक्षाहरूमा पनि यसको उपयोगिता कम छैन । यसै सन्दर्भमा भाषापाठ्यक्रम निर्माणका क्रममा छनोट गरिएका पाठ्यवस्तुलाई क्रम निर्धारण गर्ने प्रक्रियाको चर्चा गर्नु पनि सान्दर्भिक हुन्छ ।

पाठ्यवस्तुहरूको क्रम निर्धारण मुख्यतः मनोवैज्ञानिक आधारमा गरिने हुनाले यसको औचित्य पनि सोहीअनुसार स्थापित गर्ने प्रयास हुन्छ । सिकाइलाई नियमित, प्रभावकारी तथा अग्रगामी बनाउन मनोवैज्ञानिक आधारमा यसलाई सहज र सुविधायुक्त बनाउनु पर्छ ।

पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका पाठ्यवस्तु सिकाइ गर्दा पाठ्यवस्तुमा कमबद्धता नभएमा सिकाइएको कुरा शिक्षार्थीहरूलाई ग्रहण गर्न ग्राहो हुनु, छिट्टै विर्सनु, गल्तीहरू बढ्दै जानु सिकाइको गतिमन्द हुनु आदि जस्ता कमजोरीहरू हुन सक्छन् । यस्तो हुन नदिन शिक्षणका सिद्धान्तलाई ख्याल गरी क्रम निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ । यिनीहरूलाई पाठ्यवस्तु कमबद्ध गर्ने आधारका रूपमा पनि लिन सकिन्छ । शिक्षणलाई शिक्षार्थीपरक बनाउन, मूर्तबाट अमूर्ततिर, ज्ञानबाट अज्ञानतिर समगबाट अंश, स्थूलबाट सूक्ष्म, सरलबाट जटिल विशिष्टबाट अविशिष्ट सामान्यबाट विशेष, नियमितबाट अनियमिततिर पाठ्यवस्तु लाई लैजाने अनुक्रम निकै महत्त्वपूर्ण मानिन्छ (गौतम, २०६९:१४९) । यी आधारहरूले पाठ्यवस्तुको क्रमको प्रवृत्ति तथा अनुक्रमलाई अझ स्पष्ट पार्न मद्दत गर्दछन् । यिनको पनि अलग अलग प्रयोग नभई संयोजित महत्त्व स्वीकार गरिनुपर्छ । पाठ्यवस्तुहरूको प्रकृति हेरी एक वा एकभन्दा बढी आधारको उपयोगी हुनसक्छ । कुनै दुई आधारका बीचमा अन्तर विरोध भएमा एकको कमीलाई अर्काले पूर्ति गर्ने दृष्टिले लिइनु बेस हुन्छ। त्यो पनि पाठ्यवस्तुको प्रकृतिलाई हेरेर निश्चित गर्न सकिन्छ। पाठ्यवस्तुको क्रम निर्धारण पनि विभिन्न हुन्छन्। तिनमा वर्णात्मक , रूपात्मक, वाक्यात्मक, शब्दभण्डारगत, सङ्कथनात्मक गरी पाँच तहमा राख्न सकिन्छ। यसमा पृथकीकृत र एकीकृत दुई किसिमको कमबद्धता हुन्छ । वर्ण, रूप, शब्द र वाक्यमा पृथकीकृत हुन्छ तर सङ्कथनमा एकीकृत कमबद्धता हुन्छ । कुनै पनि सङ्कथन स्तर अनुरूप छ छैन भन्ने निश्चित गर्न त्यसमा सङ्कलित भाषा तत्त्वको परीक्षणको साथै अन्य समाजभाषिक पक्ष शैली आदि समेत ख्याल गर्नु पर्छ । सम्प्रेषणात्मक तहको एकाइ सङ्कथन नै भएकाले भाषा शिक्षणमा पृथकीकृत क्रमकोभन्दा एकीकृत क्रमको महत्त्व हुन्छ । तापनि विभिन्न तहका भाषिक संरचना पक्षहरूलाई महत्त्व दिने शिक्षण पद्धति तथा पाठ्यक्रममा पृथकीकृत क्रमको उपयोगिता बढी हुन्छ (अधिकारी,२०६४:१६४) ।

पाठ्यवस्तुको क्रम दुई किसिमले निर्धारण गरिन्छ- रेखीय र चक्रीय । यिनीहरूका आधारमा पनि यो अध्ययन कार्य प्रभावकारी हुने हुनाले चर्चा गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ। यी दुईका

अतिरिक्त परम्परागत, व्याकरणात्मक, सम्प्रेषणात्मक र प्रकार्यात्मक स्तरणको प्रयोग गरिन्छ (गौतम, २०६९:१४९) ।

२.६.२.१ रेखीय कमवद्धता (साधारण)

रेखीय स्तरणले एउटा विषयवस्तुलाई पूर्णरूपमा प्रस्तुतीकरण गरेपछि मात्र अर्को विषयवस्तु उठाउनुपर्ने धारणा राख्दछ । (लम्साल र अन्य, २०६३:३४) यस किसिमको क्रम निर्धारणमा प्रत्येक पाठ्यवस्तु पङ्क्तिबद्ध रूपमा मिलाएर राखिएको हुन्छ । यस्तो क्रममा पाठ्य एकाइभित्र सम्पूर्ण पक्ष अनुक्रम मिलाएर राखी नसकी अर्कामा प्रवेश नगर्ने दृष्टिकोण हुन्छ । भाषा शिक्षणका दृष्टिले यस्तो पाठ्यक्रम कमजोर ठानिन्छ किनभने यसमा पहिलेको पाठ्यवस्तु दोहोरिने कम सम्भावना हुन्छ । यस प्रकारको स्मरणमा सर्वप्रथम भाषालाई विभिन्न एकाइहरूमा टुक्रा गरिन्छ र त्यसपछि त्यस्ता प्रत्येक टुकालाई सरलबाट जटिल आदिको क्रममा मिलाएर राखिन्छ (गौतम, २०६९:१५०) । एउटाको सविस्तार ज्ञान तथा अभ्यास गराउने दृष्टिकोण हुनाले प्रारम्भिक तहमा यसलाई स्वीकार्न निकै कठिन हुन्छ, किनकि प्राथमिक तहमा विद्यार्थीलाई कुनै एउटा कुरा बारम्बार दोहोर्याएर अभ्यास नगराए विसर्ने सम्भावना बलियो हुन्छ । यस्तो क्रम भएको पाठ्यवलीका शिक्षणमा कम प्रगति हुन्छ वा शिक्षण सिकाइ प्रकृया मन्द गतिमा हुन्छ । पङ्तीय कमवद्धता व्याकरणको सैद्धान्तिक तथा बोधात्मक र अभिव्यक्तिपरक सिपका लागि उपयोगी हुँदैन ।

२.६.२.२ चकीय कमबद्धता (स्तरण)

खास पाठ्यवस्तु वा आइटम एक ठाउँमा एकपल्ट मात्र नआई भिन्नभिन्न सन्दर्भमा क्रमशः केही गहनत तथा विस्तृतिका साथ फेरीफेरी दोहोरिन सक्छ । यस्तो क्रम निर्धारणमा पाठ्यवस्तु सिकाउने अपेक्षित उद्देश्य एकैचोटी नभएर क्रमिकवृद्धिका साथ पूरा हुने हुन्छन् ।

२.७ पाठ्यक्रमका तुलनात्मक विश्लेषणका आधारहरू हुन्छ

पाठ्यक्रम विश्लेषण गर्ने आधारहरू प्रायः निश्चित रूपमा रहेका हुन्छन् । पाठ्यक्रमको विश्लेषण पाठ्यक्रमको व्यावहारिकताका आधारमा गरिन्छ । निर्माण भई लागू भएको उद्देश्य के रहेको छ ? त्यसबाट विद्यार्थीहरूमा के कस्ता क्षमताहरूको विकास हुने आशा राखिएको छ? के कस्ता क्षमताहरू के कति उपयुक्त छन्? पाठ्यक्रममा निर्धारित

उद्देश्यहरू स्तर अनुकूल छन् छैनन् ? तोकिएका क्षमता विकास गराउन पाठ्यक्रममा के कस्ता पाठ्यवस्तु छनोट गरिएका छन् ? पाठ्यवस्तु जनजीवनमा मिल्दा वा उपयुक्त र उपयोगी छन् छैनन् क्षमता विकास भए नभएको हेर्ने कुनै उपयुक्त मूल्याङ्कन प्रणाली पनि पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको छ ? तत् अनुकूल पाठ्यवस्तुको स्तरण उपयुक्त छ ? जस्ता कुराका आधारमा पाठ्यक्रमको विश्लेषण गर्ने परम्परा छ । उक्त कुराहरूको आधारमा विश्वासनीय विश्लेषण गर्ने तथ्याङ्कशास्त्रीय पद्धति उपयुक्त हुन्छ ।

तथ्याङ्कशास्त्रीय अध्ययन गर्दै समय, खर्च, श्रम र स्रोतका दृष्टिले व्यक्तिगत क्षमताले नभ्याउने हुनाले उक्त कुराहरूका आधारमा प्रस्तुत अध्ययन सैद्धान्तिक विश्लेषणमा केन्द्रित रहन्छ ।

सैद्धान्तिक आधारमा पाठ्यक्रमको तुलानात्मक अध्ययन विश्लेषण गर्दा निश्चित तहका पाठ्यक्रमहरूलाई विषयवस्तुका रूपमा छनोट गरी निष्कर्षमा पुग्ने काम हुन्छ । पाठ्यक्रमको अध्ययन विश्लेषण गर्दा पाठ्यक्रमका तत्त्वका आधारमा वैधता केलाउने काम गरिन्छ । पाठ्यक्रममा निर्धारित उद्देश्य, विषयवस्तुको क्षेत्र, क्रम र पाठ्यवस्तुको अङ्कको मुख्य जाँच लिने व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्तै कक्षा ६ र ७ को पहिले (२०३०) को पाठ्यक्रममा भएको १६० पूर्णाङ्कबाट घटाई १२० गरियो । जसमा पत्रमा ८० अङ्क र द्वितीय पत्रमा ४० अङ्क विभाजन गरियो मा.वि. तहमा भने पहिलेको पूर्णाङ्क १०० लाई थपघट नगरी २०३८ को संशोधनमा यथावत राखिएको छ । यस तहको पाठ्यक्रममा पहिले समावेश गरिएका उद्देश्य र पाठ्यवस्तुमा केही परिवर्तन देखिन्छ ।

वि.स. २०४६ को ऐतिहासिक राजनैतिक परिवर्तन पछि निर्मित नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४६ को धारा ६ को उपधारा १ मा देवानगरी लिपीमा “नेपाली भाषा नेपालको राष्ट्रभाषा हो । नेपाली भाषा सरकारी काम काजको भाषा हुनेछ” भनिएको छ । उक्त संविधानको प्रस्तावनाको मर्म मुताविक मानव अधिकार तथा प्रजातन्त्रिक मूल्य र मान्यताका साथै सामाजिक न्याय शिक्षाको समान अवसरका धारणा र राष्ट्रिय आकांक्षा तथा अन्तराष्ट्रिय सन्दर्भलाई समेत मनन गरी विगतका कमजोरीहरूको निराकरण गर्नुका साथै राष्ट्रिय शिक्षाको उद्देश्य स्पष्ट गरी नीति निर्धारण गर्न गठित आयोगको प्रतिवेदन राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन - २०४६ मा पनि नेपाली भाषालाई विशेष जोड दिएको छ । उक्त प्रतिवेदनका अनुसार नेपाली भाषाको विकासमा जोड दिदै भनिएको छ “नेपाली भाषा

राष्ट्र भाषाका साथै सरकारी कामकाजको भाषा पनि हो ।” प्रत्येक देशवासीलाई देशभित्रको व्यापक सञ्चार व्यवस्थामा प्रयोगका लागि आफ्नो समुदाय बाहिर सम्पर्क राख्नका लागि नेपाली भाषाको ज्ञानको आवश्यकता पर्दछ । व्यापक रूपमा राष्ट्रिय एकता सम्बर्द्धनमा राष्ट्रभाषाको विशेष महत्त्व हुन्छ, किनभने यसले सबैलाई भावनाको स्तरमा एक बनाउँछ। राष्ट्रिय एकताको सम्बर्द्धनका लागि बालबालिकालाई सानै देखि राष्ट्रभाषामा दक्षताका निम्ति आवश्यक व्यवस्था गरी मातृभाषामा शिक्षा आर्जन गर्नेहरूलाई पनि प्राथमिक शिक्षाको अन्त्यसम्ममा नेपालीभाषामा दक्षताको विकास गरेर माध्यमिक शिक्षा ग्रहण गर्न सक्षम तुल्याउनु पर्छ । रा.शि.आ.प्र. (२०४६) को प्रतिवेदन ज्ञानको विशिष्टीकरणका साथै सूचना र सिपको हस्तान्तरणलाई प्रदान गर्ने क्रममा उच्च शिक्षाको रूपमा नेपाली भाषाको प्रयोग बढ्दै गएकोले यसबाट शिक्षाको विस्तारका साथै गुणस्तरको समुचित रूपमा वृद्धि हुने कुरालाई ध्यानमा राखी यस प्रक्रियालाई गतिशील बनाउनु आवश्यक देखिन्छ, भन्ने कुरालाई उल्लेख गरेको छ (खतिवडा, २०५३:३६) । यसरी उक्त प्रतिवेदनले नेपाली भाषाको सम्बर्द्धनका लागि विशेष पाइला चाली पाठ्यक्रम विकास गर्ने प्रतिवद्धता जाहेर गरे अनुरूप क्रमिक रूपमा विद्यालय स्तरीय नेपाली भाषा पाठ्यक्रम निर्माण गरेको पाइन्छ । उक्त प्रतिवेदनले शिक्षाको राष्ट्रिय नीतिमा उच्चतह सम्मको शिक्षा राष्ट्रभाषामा दिदै राष्ट्रभाषा, राष्ट्रियभाषा तथा साहित्यकला र संस्कृतिका विविध पक्षमा मौलिक सिर्जना गर्ने व्यक्तिलाई सक्षम तुल्याउन दृढता व्यक्त गरेको छ (रा.शि.आ.प्र., २०४६:१६) । प्रतिवेदनको सुझावअनुसार प्राथमिक तह कक्षा १-५ हरेक कक्षामा १०० पूर्णाङ्क निर्धारण गरिएको छ । यसैगरी निम्न माध्यमिक तह र माध्यमिक तहका लागि पनि नेपाली भाषालाई हरेक कक्षामा १०० पूर्णाङ्क निर्धारण गरिएको छ । यसरी विद्यालयस्तरीय नेपाली भाषा पाठ्यक्रमको विकासको अध्ययन गर्दा क्रमिक रूपमा अगाडि बढेको पाइन्छ । छनोट, शैक्षिक सामग्री, शैक्षिक क्रियाकलाप र मूल्याङ्कन पक्ष उपयुक्तता र अनुपयुक्तताको पहिचान गरिन्छ ।

२.७ नेपाली भाषा पाठ्यक्रमको विकास

नेपाली भाषा पाठ्यक्रमको विकासमा पहिल्याउदा वि.स. १९५८ मा देवशमशेरका प्रयासबाट देशका विभिन्न क्षेत्रमा स्थापना भएका भाषा पाठशालामा पुगनुपर्ने हुन्छ । नेपालमा सर्वसाधारण नेपालीलाई नेपाली भाषाका माध्यमबाट शिक्षा दिने यो पहिलो प्रयास थियो । यी पाठशालामा पाठ्यवस्तुको रूपमा राजा जयपृथ्वी बहादुर सिंहद्वारा लेखिएको

‘अक्षराडक शिक्षा’ प्रथम नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक थियो । राष्ट्रिय स्वाभिमान बढाउने शिक्षा आवश्यक ठानी प्राथमिक तहदेखि नै नेपाली भाषालाई शिक्षाको माध्यम बनाइएको थियो । देवशमशेरको यो प्रयासबाट आहत भएका उनका उत्तराधिकारीले यी पाठशाला बन्द गराए र अक्षराडक शिक्षाले पनि प्रकाशनमा रोक लगाए (शर्मा र पौडेल, २०६०:१५) केही समय पछि चन्द्र शमशेरले पनि पाठशाला खुलाए तर यिनमा आधारभूत पाठ्यवस्तुको अभाव थियो । वि.स. १९६० मा गोरखा भाषा प्रकाशनी समितिको स्थापना पछि त्यसबाट पाठ्यपुस्तक प्रकाशित हुन थाले । पहिले खोलिएका पाठशालाहरूमा शिशुबोधनी, गोर्खा शिक्षा जस्ता पाठ्यपुस्तकको पठनपाठन भयो । वि. स. १९६२ मा सरकारी कार्यलयमा काम गर्ने साधारण हरहिसाब तथा लेखापढी गर्ने कर्मचारी पूर्ति तथा प्रशिक्षणका लागी स्रेस्ता पाठशालाको स्थापना भयो । यसमा नेपाली लेखन तथा नेपाली ऐन जस्ता विषय समावेश गरियो । वि.स. १९६७ मा उक्त पाठशालाका परिक्षार्थी तथा प्राइभेट जाँच दिन चाहानेहरूको सुविधालाई ध्यानमा राखी पास जाँच अड्डा खोलियो । जसमा नेपाली लेखनका साथै वि.स. १९८५ देखि नेपाली साहित्य पनि समावेश गरियो । यसरी नेपाली भाषा पठनपाठनमा क्रमिक विकास हुदै गयो दरबार स्कुलको स्थापना पछि भारतको वेलायती प्रणालीको शिक्षाको प्रभाव नेपालीमा पनि परेकोले नेपाली भाषा शिक्षणको सम्भावना कम थियो । वि.स. १९६७ मा प्राथमिक स्कुलको पाठ्यक्रममा १२२ कक्षामा अङ्ग्रेजी राखिए पनि अनिवार्य रूपमा नरहेको र भर्नाकुलर नेपाली भनी नेपाली एक विषय पढाइने व्यवस्था गरिएको थियो । पहिले दरबार स्कुलका शिक्षकहरू अङ्ग्रेजी र बंगाली बढी हुने हुनाले पठनपाठनमा नेपाली भाषामा कम चासो दिइन्थ्यो । वि.स. १९८२ मा रूद्रराज पाण्डे दरबार स्कुलको हेडमास्टर भएपछि नेपाली भाषाको प्रयोग बढ्दै गयो ।

एस.एल.सी. तहसम्मको पाठ्यक्रममा विदेशी निर्भरता हटाउन वि.स.१९९० कार्तिक १६ गते एस.एल.सी. बोर्ड नेपालको गठन भयो (शर्मा, २०५७:१२०) त्यसपछि विद्यालयका कक्षामा समेत नेपाली माध्यमबाट पठनपाठनको औपचारिक सुरुवात भयो । उक्त बोर्डको सिलेबसले नेपालीभाषालाई महत्त्व दिई तीन पत्र ३०० पूर्णाङ्कको नेपाली विषय समावेश गर्‍यो । जसमा रचनापत्र र अतिरिक्तपत्र थिए तर त्यसबेला अनिवार्य नेपाली विषयको रूपमा नेपाली विषयलाई समावेश गरिएको थिएन । वि.स. २००९ सालदेखि नेपाली विषयलाई अनिवार्य बनाइयो । फेरि २००५ सालमा नेपालीलाई अनिवार्य गराइनुको सट्टा नेपाली र हिन्दीमा कुनै एक लिन सकिने व्यवस्था भएको थियो । त्यसपछि वि.स. २००८

मा प्रारम्भिक नेपाली भनी ५० अङ्कको अनिवार्य नेपालीको र पूर्व भाषाका रूपमा ऐच्छिक नेपालीको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। यो व्यवस्था २०२८ सालसम्म नै कायम रह्यो।

वि.स. २००४ सालमा आधार शिक्षाको प्रारम्भिक भई मातृ भाषालाई शिक्षाको माध्यम बनाएर आधार शिक्षाको प्राथमिक, निम्न माध्यमिक र माध्यमिक तिनै तहमा नेपाली पढाउने व्यवस्थापन गरियो। यसै समयमा २००२ मा पद्मशमशेर प्रधानमन्त्री भएपछि संस्कृत भाषालाई मातृभाषा भएको विचार प्रकट गरे जसको फलस्वरूप २००४ सालमा “जयतु संस्कृतम” आन्दोलन पनि सुरु भयो (शर्मा, २०५६:१२०)। २००७ सालमा राष्ट्रभाषा नेपालीका माध्यमबाट शिक्षा प्रचार गर्ने उद्देश्यले पशुपति घोष, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा र जीवनेश्वर मिश्र सस्थापक भई वीरगञ्जमा २००७ मा नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठको स्थापना भयो। यसले २०० पूर्णाङ्कको अनिवार्य नेपाली र १०० पूर्णाङ्कको ऐच्छिक नेपालीको व्यवस्था गरेको थियो। यस्तै २००८ मा राष्ट्रिय भाषाको माध्यमबाट शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसरबाट विद्यार्थीलाई बञ्चित गरिनु हुन्न भन्ने दृष्टिकोणलाई जोड दिन नेपाली शिक्षा परिषद्को स्थापना भएको थियो। यसले सञ्चालन गरेको प्रवेशिका परिक्षामा अङ्ग्रेजीलाई ऐच्छिक विषय मात्र बनाई ३०० पूर्णाङ्कको अनिवार्य नेपाली समावेश गरिएको थियो। २००७ सालको ऐतिहासिक परिवर्तनपछि राष्ट्रिय दृष्टिकोणले शिक्षा विकासको सुव्यवस्थित बाटो पहिल्याउने दिशामा २०१० मा नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोगको गठन गरियो। यसले शिक्षाको स्वरूपबारे स्पष्ट पाउँ राष्ट्रभाषको महत्त्वलाई यसरी प्रष्ट्याएको छ - ‘राष्ट्रभाषामा उच्च दर्जाको योग्यता बढाउने महत्त्वलाई ज्यादा दबाउन सकिदैन किनभने सम्पूर्ण शिक्षा कार्यक्रम यसैमा आधारित छ। यो आयोगको प्रतिवेदन नेपाली भाषा किन सिकाउने, के सिकाउने र कसरी सिकाउने भन्ने कुरामा हाम्रा लागि अरु पनि निर्देशनको स्रोत भइरहने खालका सुझावहरू छन्। यस आयोगको सिफारीसमा २०१६ सालमा शिक्षा विभागबाट प्रकाशित प्राथमिक निम्न माध्यमिक पाठ्यक्रममा नेपाली भाषालाई अधिराज्यका सबै क्षेत्रमा अनिवार्य गरिएको थियो। वि.स. २०१३ सालमा सर्वप्रथम नेपालमा ‘कलेज अफ एजुकेशन’ को स्थापना भयो। त्यस सस्थाले अन्य विषयका साथ नेपाली भाषा शिक्षण गर्ने माध्यमिक तहसम्मका शिक्षकहरूलाई भाषा शिक्षणका नवीन विधिबारे आवश्यक तालिमको सुविधा प्रदान गर्‍यो (पौडेल, २०६०:१६)।

वि सं २०१६ सालमा सर्वप्रथम नेपालमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको स्थापना भयो । त्यसै सालदेखि एम. ए. तह सम्म नेपाली भाषा र साहित्य विषयको पढाइ हुन थाल्यो (शर्मा र पौड्याल २०६० : १६) । सर्वाङ्गण राष्ट्रिय शिक्षा - समिति प्रतिवेदन २०१८ मा पनि उक्त पाठ्यक्रममा परिवर्तन गरिएको पाइँदैन । यसले पनि नेपालीको पठनपाठन विषयमा शिक्षाको माध्यम नेपाली हुनुपर्छ भनी जोड दिएको छ । वि.स. २०१६ को पाठ्यक्रमकै विस्तारित रूप भनी २०२० मा प्रथामिक र निम्न माध्यामिक गरी दुई भिन्नाभिन्नै पाठ्यक्रम प्रकाशित गरिएको थियो । यसको प्राथामिक नेपाली पाठ्यक्रम १-५ कक्षा सम्म नेपाली सिकाउने साधरण उद्देश्यहरू पढाइ, बोलाइ, लेखाइ र सुनाइका कक्षागत उद्देश्यहरू, उद्देश्य पूर्तिका लागि कार्यकलाप र शिक्षण सामग्री समेत उल्लेख गरेको हुनाले यो पाठ्यक्रम नेपाली भाषापाठ्यक्रममा उल्लेखनीय छ । यस समयको निम्न माध्यमिक तहको पाठ्यक्रम पनि यसै अनुरूप छ ।

राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८ ले शैक्षिक ढाँचामा नयाँ परिवर्तन ल्याई पाठ्यक्रम विकास गरेको पाइन्छ ,यस योजना अनुरूप प्राथामिक, निम्न माध्यमिक र माध्यमिक तहको छुट्टाछुट्टै पाठ्यक्रम र पाठ्यवस्तु तयार हुन्छन् । प्राथामिक तहमा नेपाली भाषाले विद्यालय घण्टीको ४० प्रतिशत समय पाउँछ भने निम्न माध्यमिक तहको कक्षा ४ र ५ मा ३० प्रतिशत र ६-७ कक्षामा २५ प्रतिशत तथा माध्यमिक तहमा विद्यालय घण्टीको १२ प्रतिशत समय विभाजन गरिएको पाइन्छ । माथिल्लो तहका अनुपातमा प्राथामिक तहमा विद्यार्थीको भाषिक जग बसाउन बढी समय विभाजन गरिएको पाइन्छ । यस कदमलाई उपयुक्त मान्नै पर्छ । यी पाठ्यक्रममा प्राथामिक, निम्न माध्यमिक र माध्यमिक तहमा यसप्रकार अड्क गरेको पाइन्छ (खतिवडा, २०५३ : ३४) ।

कक्षा	पूर्णाङ्क
१	३००
२	३००
३	३००
४	२००
५	२००
६	१७०
७	१७०
८	१००
९	१००
१०	१००

रा.श.प.यो. अनुसार तयार पारिएका पाठ्यक्रममा निम्न माध्यमिक तहमा नेपाली विषयलाई प्रथम र द्वितीय पत्र गरी कक्षा ४ र ५ मा दुवै पत्रलाई १००/१०० का दरले अङ्क विभाजन गरिएको छ भने कक्षा ६ र ७ मा प्रथम पत्र १०० र द्वितीय पत्र ७० अङ्कमा विभाजन गरिएको छ । सो पाठ्यक्रमलाई २०३६ र २०३८ सालमा केही परिवर्तन गरियो तर प्राथमिक तहको नेपाली विषयको पाठ्यक्रमलाई यथावत राखियो । नि.मा.वि. तहको पाठ्यक्रममा कक्षा ४ र ५ मा पहिले राखेर २०० पूर्णाङ्क राखेर दुई पत्रमा १००/१०० अङ्क विभाजन गरिएको थियो । तर परिवर्तित पाठ्यक्रममा कूल पूर्णाङ्क २०० बाट घटाई १५० गरिएको छ । जसमा १०० को लिखित र ५० अङ्कको मौखिक जाँच लिने व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्तै कक्षा ६ र ७ को पहिले (२०३०) को पाठ्यक्रममा भएको १७० पूर्णाङ्कबाट घटाई १२० गरियो । यसमा प्रथम पत्रमा ८० अङ्क र द्वितीय पत्रमा ४० अङ्क विभाजन गरियो । मा.वि. तहमा भने पहिलेको पूर्णाङ्क १०० लाई थपघट नगरी २०३८ को संशोधनमा यथावत राखिएको छ । यस तहको पाठ्यक्रममा पहिले समावेश गरिएका उद्देश्य र पाठ्यवस्तुमा केही परिवर्तन गरिएको छ ।

वि.स.२०४६ को ऐतिहासिक राजनैतिक परिवर्तन पछि निर्मित नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ धारा ६ को उपधारा १ मा देवनागरी लिपिमा “नेपाली भाषा नेपालको

राष्ट्रभाषा हो । नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ” भनिएको छ । उक्त संविधानको प्रस्तावनाको मर्म मुताबिक मानव अधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मूल्य र मान्यता, सामाजिक न्याय, शिक्षाको समान अवसरका धारणा र राष्ट्रिय आकाङ्क्षा तथा अन्तराष्ट्रिय सन्दर्भलाई समेत मनन गरी विगतका कमजोरीहरूको निराकरण गर्नुका साथै राष्ट्रिय शिक्षाको उद्देश्य स्पष्ट गरी नीति निर्धारण गर्न गठित आयोगको प्रतिवेदन, राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन-२०४६ मा पनि नेपाली भाषालाई विशेष जोड दिइएको छ । उक्त प्रतिवेदनका अनुसार नेपाली भाषाको विकासमा जोड दिँदै भनिएको छ, “नेपाली भाषा राष्ट्र भाषाका साथै सरकारी कामकाजको भाषा पनि हो ।” प्रत्येक देशवासीलाई देशभित्रको व्यापक सञ्चार व्यवस्थामा प्रयोगका लागि आफ्नो समुदाय बाहिर सम्पर्क राख्नका लागि नेपाली भाषाको ज्ञानको आवश्यकता पर्दछ । व्यापक रूपमा राष्ट्रिय एकता सम्बर्द्धनमा राष्ट्रभाषाको विशेष महत्त्व हुन्छ किनभने यसले सबैलाई भावनाको स्तरमा एक बनाउँछ । राष्ट्रिय एकताको सम्बर्द्धनका लागि बालबालिकालाई सानैदेखि राष्ट्रभाषामा दक्षताका निम्ति आवश्यक व्यवस्था गरी मातृ भाषामा शिक्षा आर्जन गर्नेहरूलाई पनि प्राथमिक शिक्षाको अन्त्य सम्ममा नेपालीमा दक्षताको विकास गरेर माध्यमिक शिक्षा ग्रहण गर्न सक्षम तुल्याउनु पर्छ । रा.शि.आ.प्र. (२०४६) को प्रतिवेदनले ज्ञानको विशिष्टीकरणका साथै सूचना र सिपको हस्तान्तरणलाई गति प्रदान गर्ने क्रममा उच्च शिक्षाको माध्यमका रूपमा नेपाली भाषाको प्रयोग बढ्दै गएकाले यसबाट शिक्षाको विस्तारका साथै गुणस्तरको समुचित रूपमा बृद्धि हुने कुरालाई ध्यानमा राखी यस प्रक्रियालाई गतिशील बनाउनु आवश्यक देखिन्छ, भन्ने कुरालाई उल्लेख गरेको छ (खतिवडा २०५३:३६) । यसरी उक्त प्रतिवेदनले नेपाली भाषाको सम्बर्द्धनका लागि विशेष पाईला चाली पाठ्यक्रम विकास गर्ने प्रतिबद्धता जाहेर गरे अनुरूप क्रमिक रूपमा विद्यालय स्तरीय नेपाली भाषा पाठ्यक्रम निर्माण गरेको पाइन्छ । उक्त प्रतिवेदनले शिक्षाको राष्ट्रिय नीतिमा उच्च तह सम्मको शिक्षा राष्ट्रभाषामा दिँदै राष्ट्रभाषा, राष्ट्रियभाषा तथा साहित्य कला र संस्कृतिका विविध पक्षमा मौलिक सिर्जना गर्ने व्यक्तिलाई सक्षम तुल्याउन दृढता व्यक्त गरेको छ (रा.शि.आ.प्र.२०४६:१६) । प्रतिवेदनको सुझाव अनुसार प्राथमिक तह कक्षा १-५ मा हरेक कक्षामा १०० पूर्णाङ्क निर्धारण गरिएको छ । यसैगरी निम्न माध्यमिक तह र माध्यमिक तहका लागि पनि नेपाली भाषालाई हरेक कक्षामा १०० पूर्णाङ्क निर्धारण गरिएको छ । यसरी विद्यालयस्तरीय नेपाली भाषा पाठ्यक्रमको विकासको अध्ययन गर्दा क्रमिक रूपमा तीव्र रूपमा अगाडि बढेको पाइन्छ ।

अध्याय तीन : अध्ययन प्रक्रिया/विधि

३.१ अध्ययनको संरचना

कक्षा ९ र १० को नेपाली पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ को पाठ्यक्रमका तत्त्वका आधारमा तुलना गरिने भएकाले प्रस्तुत शोधपत्र गुणात्मक प्रकृतिको रहेको छ । पाठ्यक्रमका तत्त्वका आधारमा यी दुई पाठ्यक्रमका बीचमा तुलना गर्दा मूलतः पुस्तकालयीय विधि, वर्णनात्मक विधि र विश्लेषण विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

३.२ जनसङ्ख्या र नमुना

यस शोधपत्रमा जनसङ्ख्याको रूपमा कक्षा ९ र १० को नेपाली पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ लाई लिइएको छ ।

३.३ नमुना छनोट प्रक्रिया

यस शोधपत्रमा कक्षा ९ र १० को नेपाली पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ को पाठ्यक्रमका तत्त्वलाई जनसङ्ख्याको रूपमा लिई पुस्तकालयीय विधि अपनाएर नमुना छनोट गरिएको छ ।

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरू

क) प्राथमिक स्रोत

यस शोधपत्रमा पाविकेद्वारा कक्षा ९ र १० को नेपाली पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ को पाठ्यक्रमलाई प्राथमिक स्रोतका रूपमा लिइएको छ ।

ख) द्वितीयक स्रोत

यस शोध पत्र सम्पन्न गर्नको लागि द्वितीयक स्रोतको रूपमा अप्रकाशित शोधपत्र, पाठ्यक्रमसँग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तक, शिक्षकका सुझाव तथा निर्देशन र इन्टरनेटको समेत प्रयोग गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

यस शोधपत्रमा मुख्य रूपमा पुस्तकालयीय विधिबाट पाविकेद्वारा प्रकाशित कक्षा ९ र १० को नेपाली पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण र व्याख्या प्रक्रिया

यो अध्ययनमा मूलतः पुस्तकालयीय विधि, तुलनात्मक विधि र वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरी प्राप्त तथ्याङ्कहरूको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । पाठ्यक्रमका तत्त्वहरूका आधारमा कक्षा ९ र १० को नेपाली विषयको पाठ्यक्रम, २०६४ र २०७१ का बीचमा पाइने मुख्य भिन्नता तथा २०७१ सालको कक्षा ९ र १० नेपाली विषयको पाठ्यक्रमका विशेषताहरूको उपर्युक्त विधिहरूको प्रयोग गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय चार : माध्यमिक नेपाली पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ को तुलनामक अध्ययन

४.१ छलफल तथा व्याख्या

४.१.१ नेपाली विषयको पाठ्यक्रम २०६४ को अध्ययन

२०६४को नेपाली विषयको पाठ्यक्रमले निम्नलिखित कुराहरूमा जोड दिएको देखिन्छ :

- ❖ पाठ्यक्रमलाई समयसापेक्ष, उपयोगी एवम् व्यवहारमूलक बनाउने प्रयास गरिएको,
- ❖ उद्देश्यहरूलाई सिपगत ढाँचामा निर्धारण गरिएको,
- ❖ उपयुक्त पाठ्यवस्तु छनोट एवम् स्तरणमा ख्याल राखिएको,
- ❖ विधाको क्षेत्र र क्रम स्पष्ट पारिएको,
- ❖ विशिष्ट उद्देश्यलाई सिप र विधासँग एकीकृत गरी विस्तृतीकरण गरिएको,
- ❖ निम्नमाध्यमिक तह पूरा गरी आउने विद्यार्थीलाई दृष्टिगत गर्नुका साथै उच्च शिक्षा प्रवेशको पूर्वाधार निर्माण गर्ने खालका पाठ्यवस्तुको समेत चयन गरिएको,
- ❖ भाषाको पूरकरूपमा भाषातत्त्व/व्याकरणलाई समावेश गरिएको,
- ❖ शिक्षण प्रक्रियाको निर्देशन दिइएको,
- ❖ भाषिक व्यवहार र क्षमता अभिवृद्धि गर्न स्वतन्त्र रचना, शब्दभण्डारजस्ता विषयवस्तु राखिएको र
- ❖ भाषाको मूल्याङ्कन प्रभावकारी हुन सकोस् भन्ने दृष्टिकोणले मूल्याङ्कन अङ्कभारको निर्देशन दिइएको ।

साधारण उद्देश्य

२०६४ को नेपाली विषयको पाठ्यक्रमले निम्नलिखित साधारण उद्देश्यहरू राखेको देखिन्छ :

- ❖ विभिन्न सन्दर्भमा व्यक्त भएका हाउभाउसहितका मौखिक अभिव्यक्तिहरूलाई ख्याल गरेरप्रतिक्रिया जनाउने गरी सुन्न,

- ❖ सञ्चारका विभिन्न माध्यमबाट व्यक्त भएका विषयवस्तु र घटनालाई सुनेर बुझ्नु,
- ❖ आफूले पढेका र सुनेका शब्दहरूको शुद्धसँग उच्चारण गर्न,
- ❖ कुराकानी, प्रश्नोत्तर, संवाद, वादविवाद, छलफलजस्ता गतिविधिमा प्रभावकारी रूपमा मौखिक अभिव्यक्ति दिन,
- ❖ देखेका, सुनेका र पढेका घटना तथा विषयवस्तुहरू बुझी तिनका आधारमा मौखिक प्रश्नोत्तर गर्न,
- ❖ लिखित सामग्रीहरूलाई गति, यति र लय मिलाई भावअनुसार शुद्ध र स्पष्टसँग सस्वरवाचन गर्न,
- ❖ कथा, कविता, निबन्ध आदि साहित्यिक रचना रूचि लिई पढ्नु,
- ❖ लिखित सामग्रीलाई विभिन्न प्रयोजनका लागि पढ्नु र पढाइको गति विकास गर्न,
- ❖ शुद्धसँग हिज्जे (वर्णविन्यास) र लेख्य चिह्नहरू मिलाई लेख्नु,
- ❖ व्यवहारमा उपयोगी हुने पत्रहरू लेख्नु,
- ❖ स्वतन्त्र रूपमा अनुच्छेद, दैनिकी र निबन्धको रचना गर्न,
- ❖ बोल्दा तथा लेख्दा सन्दर्भअनुसार शिष्ट र उपयुक्त भाषाको प्रयोग गर्न,
- ❖ मौखिक तथा लिखित रूपमा अभिव्यक्त भएका विषयवस्तु बुझी मुख्यमुख्य कुरा व्यक्त गर्न,
- ❖ बोल्दा र लेख्दा उखानटुक्काको समेत प्रयोग गर्न,
- ❖ नेपाली व्याकरणका आधारभूत नियमको पालना गरी अभिव्यक्ति दिन,
- ❖ नेपाली शब्दकोशको प्रयोग गर्न र
- ❖ विभिन्न विषयवस्तु पढी शब्दभण्डार बढाउन ।

विशिष्ट उद्देश्य

२०६४ को नेपाली विषयको पाठ्यक्रमले निम्नलिखित विशिष्ट उद्देश्यहरू राखेको देखिन्छ:

कक्षा ९ का विशिष्ट उद्देश्यहरू

कक्षा ९ का सुनाइ र बोलाइ सिपअन्तर्गत निम्नलिखित विशिष्ट उद्देश्यहरू राखेको देखिन्छः

- ❖ हाउभाउ, चेष्टा, आघात, लय, अभिनय आदिको ख्याल गरी विभिन्न प्रकारका अभिव्यक्तिसुनेर सोहीअनुसार मौखिक रूपमा व्यक्त गर्न
- ❖ शब्दहरूको शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न
- ❖ आफूले देखेसुनेका र पढेका विषयवस्तु, वातावरण तथा घटनाका विषयबारेमा सिलसिलामिलाई व्यक्त गर्न
- ❖ विभिन्न प्रकारका मौखिक अभिव्यक्ति सुनेर आफ्नो विचार व्यक्त गर्न
- ❖ कुराकानी, प्रश्नोत्तर, संवाद, वक्तृता, छलफल आदि मौखिक अभिव्यक्तिहरूमा सक्रियरूपले सहभागिता दर्साउन
- ❖ आफूले भन्न चाहेका कुरा शिष्ट र उपयुक्त शैलीमा अभिव्यक्ति दिन
- ❖ सन्दर्भअनुसार उखानटुक्काको प्रयोग गरी बोल्न
- ❖ मौखिक रूपमा अभिव्यक्त भएका विषयवस्तु बुझी मुख्यमुख्य कुरा आफ्ना शब्दमा भन्न

कक्षा ९ का पढाइ सिपअन्तर्गत निम्नलिखित विशिष्ट उद्देश्यहरू राखेको देखिन्छः

- ❖ गति, यति र लय मिलाई लिखित सामग्री शुद्ध र स्पष्टसंग सस्वरवाचन गर्न
- ❖ लिखित सामग्री मौनवाचन गरी पढाइको गति विकास गर्न
- ❖ मुख्यमुख्य कुराहरू बुझ्ने गरी विभिन्न विषयवस्तुहरू पढ्न
- ❖ विभिन्न पाठ तथा तिनका विशिष्ट अंश व्याख्या/सप्रसङ्ग व्याख्या एवम् विवेचना गर्नसक्ने गरी पढ्न
- ❖ विभिन्न विषयवस्तु पढी शब्दभण्डार वृद्धि गर्न
- ❖ विभिन्न प्रयोजनका लागि लिखित सामग्री पढ्न

कक्षा ९ का लेखाइ सिपअन्तर्गत निम्नलिखित विशिष्ट उद्देश्यहरू राखेको देखिन्छः

- ❖ वर्णविन्यास (हिज्जे र लेख्य चिह्नहरू मिलाई सफा र स्पष्टसँग लेख्न
- ❖ विभिन्न विषयहरूमा स-साना अनुच्छेद लेख्न
- ❖ आफूले देखेसुनेका घटना र पढेका विषयवस्तुका बारेमा लिखित वर्णन गर्न
- ❖ मौखिक तथा लिखित अभिव्यक्तिहरूको बुँदाटिपोट गर्न र सारांश लेख्न
- ❖ विभिन्न पाठ तथा तिनका विशिष्ट अंशहरूको व्याख्या, सप्रसङ्ग व्याख्या एवम् विवेचना गर्न
- ❖ व्यवहारमा उपयोगी हुने निवेदन, चिठी, निमन्त्रणा, शुभकामना जस्ता पत्रहरू लेख्न
- ❖ दैनिकी, संवाद, वक्तृता र निबन्ध लेख्न
- ❖ प्रचलित र सान्दर्भिक विभिन्न शब्द तथा उखान टुक्काहरूको अर्थ स्पष्ट हुने गरीवाक्यमा प्रयोग गर्न,
- ❖ लिखित अभिव्यक्तिको क्रममा व्याकरणका आधारभूत नियम पालन गर्न

कक्षा १० का विशिष्ट उद्देश्यहरू

कक्षा १० का सुनाइ र बोलाइ सिपअन्तर्गत निम्नलिखित विशिष्ट उद्देश्यहरू राखेको देखिन्छः

- ❖ हाउभाउ, आघात, लय, चेष्टा, अभिनय आदिको ख्याल गरी सन्दर्भअनुसार अभिव्यक्तिसुनेर मौखिक रूपमा व्यक्त गर्न
- ❖ शब्दहरूको शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न
- ❖ आफूले देखेसुनेका र पढेका वस्तु, वातावरण तथा घटनाका विषयमा सिलसिला मिलाईव्यक्त गर्न
- ❖ विभिन्न प्रकारका मौखिक अभिव्यक्तिहरू सुनेर तार्किक रूपमा आफ्नो विचार व्यक्त गर्न
- ❖ कुराकानी, प्रश्नोत्तर, संवाद, मनोवाद, वादविवाद आदि मौखिक अभिव्यक्तिहरूमा सक्रियरूपले सहभागिता दर्साउन

- ❖ आफूले भन्न चाहेका कुरालाई शिष्ट र उपयुक्त भाषाशैलीमा अभिव्यक्ति दिन
- ❖ मौखिक रूपमा अभिव्यक्त भएका विषयवस्तु बुझी आफ्ना शब्दमा मुख्यमुख्य कुरा भन्न
- ❖ सन्दर्भअनुसार उखान टुक्काको प्रयोग गरी बोल्न ।

कक्षा १० का **पढाइ** सिपअन्तर्गत निम्नलिखित विशिष्ट उद्देश्यहरू राखेको देखिन्छ:

- ❖ लिखित सामग्रीलाई गति, यति र लय मिलाई शुद्ध र स्पष्टसँग सस्वरवाचन गर्न
- ❖ लिखित सामग्रीको मौनवाचन गरी पढाइको गति विकास गर्न
- ❖ मुख्यमुख्य कुराहरू बुझ्ने गरी विभिन्न विषयवस्तुको प्रकृतिअनुसार पढ्न
- ❖ विभिन्न पाठहरू तथा तिनका विशिष्ट अंशहरूको व्याख्या/सप्रसङ्ग व्याख्या एवम्विवेचना गर्न सक्ने गरी पढ्न
- ❖ विभिन्न विषयवस्तुहरू पढी शब्दभण्डार वृद्धि गर्न
- ❖ लिखित सामग्रीलाई विभिन्न प्रयोजनका लागि पढ्न

कक्षा १० का **लेखाइ** सिपअन्तर्गत निम्नलिखित विशिष्ट उद्देश्यहरू राखेको देखिन्छ:

- ❖ वर्णविन्यास (हिज्जे र लेख्यचिह्नहरू मिलाई लेख्न
- ❖ सफा र स्पष्टसँग लेख्न र लेखेको कुरा सच्याउन
- ❖ विभिन्न विषयहरूमा अनुच्छेद लेख्न
- ❖ आफूले देखेका, सुनेका र पढेका घटना तथा विषयवस्तुका बारेमा लिखित वर्णन गर्न
- ❖ मौखिक तथा लिखित अभिव्यक्तिहरूको बुँदाटिपोट गर्न र सारांश लेख्न
- ❖ विभिन्न पाठ तथा तिनका विशिष्ट अंशहरूको व्याख्या, सप्रसङ्ग व्याख्या र विवेचना गर्न
- ❖ व्यवहारमा उपयोगी हुने निवेदन, चिठी, निमन्त्रणा, शुभकामना जस्ता पत्रहरू लेख्न
- ❖ संवाद, मनोवाद, वादविवाद र निबन्ध लेख्न

- ❖ प्रचलित र सान्दर्भिक विभिन्न शब्द तथा उखान टुक्काहरूको अर्थ स्पष्ट हुने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्न
- ❖ लिखित अभिव्यक्तिको क्रममा व्याकरणका आधारभूत नियम पालन गर्न

विधाको क्षेत्र र क्रम तालिका विधा/भाषातत्त्व

२०६४ कक्षा ९ र १० को नेपाली विषयको पाठ्यक्रमले विधाको क्षेत्र र क्रम निम्नानुसार समेटेको देखिन्छ :

१. कथाअन्तर्गत लोककथा - १, ऐतिहासिक कथा - १ बालमनोवैज्ञानिक कथा - १
पौराणिक कथा - १ सामाजिक कथा - १
२. कविताअन्तर्गत नीतिप्रधान/संस्कृतिप्रधान - १ , प्रकृतिप्रधान/समाजप्रधान - १
नीतिप्रधान/संस्कृतिप्रधान - १, प्रकृतिप्रधान/समाजप्रधान - १
३. जीवनीअन्तर्गत राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय गरी ऐतिहासिक - १ प्रेरक व्यक्तित्व - १
विचारक - १ आविष्कारक - १ साहित्यिक/कलासम्बन्धी राजनीतिक/प्रेरकव्यक्तित्व
- १ विचारक - १
४. निबन्ध अन्तर्गत वस्तुपरक र आत्मपरक गरी सामाजिक - १ प्राविधिक/व्यावसायिक - १
प्राविधिक/व्यावसायिक - सांस्कृतिक - १ सामाजिक - १
५. रूपकअन्तर्गत वक्तृता - १ संवाद - १ मनोवाद - १ वादविवाद - १ एकाङ्की - १
६. चिठीअन्तर्गत घरायसी - १ निवेदन/कार्यालयीय - १ निमन्त्रणा, शुभकामना
व्यापारिक - १ निमन्त्रणा, शुभकामना
७. दैनिकी दैनिकी - १
८. भाषातत्त्व/व्याकरण
  - ❖ शब्दवर्गको पहिचान र प्रयोग
  - ❖ नाम
  - ❖ सर्वनाम
  - ❖ विशेषण
  - ❖ क्रियापद
  - ❖ अव्यय
  - ❖ क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, निपात, विस्मयादिबोधक

❖ शब्दवर्गको पहिचान र प्रयोग

नाम

सर्वनाम

विशेषण

क्रियापद

अव्यय

क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, निपात,

विस्मयादिबोधक

- ❖ पदसङ्गति (लिङ्ग, वचन, पुरूष र आदर)
- ❖ वाच्य (कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य)
- ❖ वाच्य परिवर्तन
- ❖ काल(वर्तमान, भूत र भविष्यत्)
- ❖ धातु (सामान्य धातु, नाम धातु र प्रेरणार्थक धातु)
- ❖ धातु रूपावली
- ❖ पक्ष (अपूर्ण , पूर्ण ,अज्ञात र अभ्यस्त)
- ❖ वाक्य परिवर्तन (लिङ्ग, वचन, पुरूष, आदर, काल,पक्षका आधारमा वाक्य परिवर्तन)
- ❖ भाव /अर्थ(आज्ञार्थ, इच्छार्थ, सम्भावनार्थ र सङ्केतार्थ प्रेरणार्थक)
- ❖ करणअकरणका आधारमा वाक्य परिवर्तन
- ❖ कारक र विभक्ति
- ❖ कारक : कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान, अधिकरण
- ❖ विभक्तिको प्रयोग
- ❖ विभक्ति नियम (सरल-तिर्यक्)
- ❖ कारक र विभक्तिको पहिचान र प्रयोग
- ❖ वाक्य र वाक्यका प्रकार (सरल वाक्य, संयुक्त)
- ❖ वाक्यका प्रकारको पहिचान र प्रयोग

- ❖ वाक्य संश्लेषण
- ❖ शब्द निर्माण
- ❖ उपसर्ग व्युत्पन्न शब्दहरू
- ❖ कृदन्त व्युत्पन्न शब्दहरू
- ❖ तद्धितान्त व्युत्पन्न शब्दहरू
- ❖ समस्त व्युत्पन्न शब्दहरू
- ❖ शब्द निर्माण
- ❖ मूल शब्द र व्युत्पन्न शब्दको पहिचान र प्रयोग
- ❖ वर्णविन्यास (हिज्जे)
- ❖ लेख्यचिह्न (पूर्णविराम, अर्धविराम, प्रश्न चिह्न, अल्पविराम, उद्गार चिह्न, योजक चिह्न, कोष्ठक चिह्न, उद्धरण चिह्न, निर्देश चिह्न)
- ❖ ह्रस्वदीर्घ
- ❖ पदयोग तथा पदवियोग
- ❖ ब/व, श/ष/स, ड/ञ/ण/न/म, शिरबिन्दु/चन्द्रबिन्दु आदि
- ❖ वर्णविन्यासको प्रयोग
- ❖ लेख्यचिह्न (पूर्णविराम, अर्धविराम, प्रश्न चिह्न, अल्पविराम, उद्गार चिह्न, योजक चिह्न, कोष्ठक चिह्न, उद्धरण चिह्न, निर्देश चिह्न)
- ❖ ह्रस्वदीर्घ
- ❖ पदयोग तथा पदवियोग
- ❖ ब/व, श/ष/स, ड/ञ/ण/न/म, शिरबिन्दु/चन्द्रबिन्दु आदि

९. शब्दभण्डार

शब्द (पर्यायवाची शब्द अनेकार्थी शब्द ,अनुकरणात्मक शब्द ,विपरीतार्थी शब्द,श्रुतिसमभिन्नार्थी शब्द, सिङ्गो शब्द लघुतावाची शब्द सङ्क्षिप्त शब्द, समूहवाचक शब्द)

- ❖ उखान टुक्का
- ❖ पारिभाषिक/प्राविधिक शब्द

मूल्याङ्कन प्रक्रिया

कक्षा ९ को मूल्याङ्कन प्रक्रिया

कक्षा ९ को मूल्याङ्कन प्रक्रिया निम्नानुसार देखिन्छः

क्र.स.	क्षेत्र/विधा	अङ्कभार (प्रतिशतमा)
१	शब्दभण्डार शब्दार्थ र वाक्यमा प्रयोग	१२
२	वर्णविन्यास शुद्धीकरण	५
३	व्याकरण शब्दवर्ग, काल, पक्ष, भाव, कारक/विभक्ति, वाच्य र वाक्य परिवर्तन, शब्दनिर्माण	१८
४	४. बोध कथा, निबन्ध, जीवनी वा अन्य लेखरचनाबाट दृष्टांश वा अदृष्टांश	५
५	सारांश कथा, निबन्ध, जीवनी आदिबाट दृष्टांश	५
६	निर्देशित रचना (अदृष्टांश) कथा वा जीवनी लेखन	५
७	स्वतन्त्र रचना (क) निबन्ध (ख) चिठी, वक्तृता, संवाद, दैनिकी	१० १०
८	व्याख्या/सप्रसङ्ग व्याख्या (कविता, कथा, निबन्ध, जीवनी)	५
९	सङ्क्षिप्त उत्तर(कथा, कविता, निबन्ध, जीवनी)	१५
१०	१०. विवेचनात्मक (कथा, निबन्ध, जीवनी)	१०
	जम्मा	१००

(तलिका नं. १ : कक्षा ९ को मूल्याङ्कन प्रक्रिया)

कक्षा १० को मूल्याङ्कन प्रक्रिया

कक्षा १० को मूल्याङ्कन प्रक्रिया निम्नानुसार देखिन्छः

क्रस.	क्षेत्र / विधा	अङ्कभार(प्रतिशतमा)
१	शब्दभण्डार शब्दार्थ र वाक्यमा प्रयोग	१२
२	२. वर्णविन्यास शुद्धीकरण	५
३	व्याकरण शब्दवर्ग, कारक/विभक्ति, शब्द निर्माण, काल, पक्ष, भाव वाच्य, वाक्य परिवर्तन, वाक्य संश्लेषण	१८
४	बोध अदृष्टांश रचनाबाट	५
५	सारांश कथा, निबन्ध, जीवनी आदिबाट दृष्टांश	५
६	निर्देशित रचना(अदृष्टांश) कथा वा जीवनी लेखन	५
७	. स्वतन्त्र रचना (क) निबन्ध (ख) मनोवाद, संवाद, वादविवाद	१० ५
८	व्याख्या/सप्रसङ्ग व्याख्या(कथा, कविता, निबन्ध, जीवनी)	५
९	सङ्क्षिप्त उत्तर(कथा, कविता, निबन्ध, जीवनी, एकाङ्की)	१५
१०	विवेचनात्मक(कथा, निबन्ध, जीवनी)	१०
	जम्मा	१००

(तलिका नं. २ : कक्षा१० को मूल्याङ्कन प्रक्रिया)

४.१.२ नेपाली विषयको पाठ्यक्रम २०७१ को अध्ययन

२०७१ को नेपाली विषयको पाठ्यक्रमले निम्नलिखित कुराहरूमा जोड दिएको देखिन्छः

- ❖ भाषा शिक्षणलाई उपयोगी, प्रयोगात्मक र व्यावहारिक बनाउन प्रयत्न गरिएको

- ❖ सिपमा आधारित भई सिकाइ उपलब्धि निर्धारण गरिएको
- ❖ छनोट र स्तरणको उपयुक्ततामा पर्याप्त ध्यान पुऱ्याइएको
- ❖ विधा र व्याकरणको क्षेत्र र क्रम स्पष्ट उल्लेख गरिएको
- ❖ व्याकरणलाई रचनात्मक बनाई भाषा प्रयोगको आधार बनाइएको
- ❖ सहजीकरण प्रक्रिया निर्देशित गरिएको
- ❖ भाषिक अभ्यास र क्षमता अभिवृद्धि गर्न रचनामुखी विषय वस्तु राखिएको

तहगत सक्षमता

माध्यमिक तहको अध्ययनपश्चात् विद्यार्थीमा नेपाली भाषाका निम्न लिखित सक्षमता हासिल हुने छन् :

- ❖ मौखिक, लिखित एवम् सञ्चार माध्यमबाट प्रसारण हुने विषय वस्तुको सुनाइ र पढाइ
- ❖ प्रचलित विधागत रचना, भाषिक पाठ तथा सूचनामूलक सामग्रीको सुनाइ र पढाइ
- ❖ सिकेका विषयका बारेमा मौखिक र लिखित रूपमा प्रभावकारी अभिव्यक्ति
- ❖ पाठको अर्थ बोध गर्दै मनोरञ्जनपूर्ण किसिमले साहित्यिक तथा सांस्कृतिक सामग्रीहरू पढ्ने बानीको विकास
- ❖ कल्पनात्मक र सिर्जनात्मक किसिमले कुनै पनि विषयलाई आफ्नै शैलीमा अभिव्यक्त गर्ने क्षमताको विकास
- ❖ नेपाली भाषा विषयबाहेकका अन्य विषय तथा तिनका विषय वस्तुको ग्रहण गर्ने गरी पढाइ
- ❖ पढाइ क्षमताका लागि आवश्यक पर्ने पठन गतिसहित पढ्ने बानीको विकास
- ❖ सामाजिक सांस्कृतिक तथा वैयक्तिक उद्देश्य पुरा गर्न र व्यवहारिक अभिव्यक्तिमा आधारित विभिन्न शैलीमा लेखाइ
- ❖ अन्तर भाषिक र सांस्कृतिक मूल्यप्रति सचेततापूर्ण भाषिक व्यवहार
- ❖ प्रवचन, तर्क तथा संवाद कौशलमा आत्म विश्वासका साथ उपयुक्त भाषाको प्रयोग

- ❖ अन्तर्क्रिया, खोज, मूल्याङ्कन र परियोजना कार्यका लागि उपयुक्त धारणाको निर्माण र त्यसलाई प्रस्तुत गर्ने भाषिक सिपको विकास
- ❖ आफ्ना विचारहरूको स्पष्ट, विश्लेषणात्मक र संश्लेषणात्मक रूपमा अभिव्यक्ति
- ❖ व्यवहार कुशल सिपको निर्माणका लागि आवश्यकता र औचित्यका आधारमा भाषिक प्रस्तुति
- ❖ प्रयोजन र परिवेशअनुसारको भाषिक प्रयोग
- ❖ आलोचनात्मक सोच तथा उपयुक्त निर्णयसहितको भाषिक अभिव्यक्ति
- ❖ प्रभावकारी सिकाइ, रचनात्मक, सिर्जनात्मक तथा प्रत्यक्ष सम्पर्कबाट विचारहरूको निर्माण तथा समस्याको समाधान
- ❖ भाषाका सिप तथा साहित्यिक विधाका पाठहरूका माध्यमबाट आलोचनात्मक सोचको विकास

कक्षा ९ को कक्षागत सिकाइ उपलब्धि निम्नानुसार देखिन्छ :

सुनाइ र बोलाइ सिप

- ❖ शब्द र वाक्यहरूमा प्रयुक्त स्वर र व्यञ्जन वर्णहरू पहिल्याउन र सोहीअनुरूप उच्चारण गर्न
- ❖ मातृभाषा र विभिन्न भाषा भाषीको सन्दर्भलाई समेत ख्याल गरी उपयुक्त उच्चारण गर्न
- ❖ शब्दहरूको शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न र वाक्यमा प्रयोग गर्न
- ❖ साहित्यिक विधा, सञ्चार माध्यम, विभिन्न पाठ र विषयहरू सुनेर प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न,
- ❖ साहित्यका विधा, पाठ तथा अन्य प्रस्तुति सुनी मौखिक प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न
- ❖ साहित्यिक विधाका पाठ सुनी प्रश्नोत्तर गर्न र विचार निर्माण गरी व्यक्त गर्न
- ❖ वक्तृता, संवाद, छलफल जस्ता अभिव्यक्ति सुन्न, तिनमा भाग लिन र त्यहाँ प्रस्तुत भएका विचारहरू पहिचान गर्न,

- ❖ देखे सुनेका, अनुभव गरेका वा पढेका वस्तु, वातावरण तथा घटनाका विषयमा सिलसिला मिलाई मौखिक वर्णन गर्न,
- ❖ श्रोताहरूको अवस्था, प्रस्तुतिको योजना तथा परिवेशअनुसार विचार प्रस्तुत गर्न,
- ❖ गति, यति, लय, हाउभाउ, अभिनय तथा बोलाइ पाठको ख्याल गरी सन्दर्भ मिलाएर मौखिक अभिव्यक्ति गर्न,
- ❖ समूह छलफल, प्रस्तुति, मौखिक सूचना, ताकिर्कता आदिको ख्याल गरी विचार प्रदर्शन गर्न,
- ❖ मौखिक पाठ तथा प्रस्तुति सुनीआफ्नै शब्दमा मुख्य मुख्य कुरा भन्न,
- ❖ आफूले भन्न चाहेका कुरालाई समाज, समुदाय, सभा सम्मेलनमा औपचारिकता सहित शिष्टतापूर्वक भन्न,
- ❖ सामाजिक सन्दर्भ, प्रसङ्ग, वक्ताको अवस्था, अभिवृद्धि र संवेग तथा भाषाको प्रयोजनपरक भेदका आधारमा अर्थबोध गर्न सक्ने गरी प्रतिक्रिया दिन
- ❖ प्रसङ्ग, सन्दर्भअनुसार उखान टुक्काको प्रयोग गर्न

पढाइ सिप

- ❖ लिखित सामग्रीलाई गति, यति र लय मिलाई शुद्ध र स्पष्टसँग सस्वर वाचन गर्न
- ❖ लिखित सामग्रीको पठनमा सन्दर्भ, संवेग तथा परिवेश मिलाई पढ्न
- ❖ लिखित सामग्रीको मौन पठनमा पढाइको गति विकास गर्ने गरी छिटो छिटो पढ्न
- ❖ साहित्यिक विधा, पाठ तथा तिनका विशिष्ट अंश पहिचान गरी व्याख्या र सप्रसङ्ग व्याख्या गर्न सक्ने गरी पढ्न
- ❖ पाठको संरचना, उद्देश्य, सूचना तथा विषयको अनुमानित अभिप्राय पहिल्याउन सक्ने गरी पढ्न

- ❖ पाठमा प्रयुक्त भाषाको प्राज्ञिक, प्राविधिक, तार्किक पक्षको पहिचान गरी पढ्न
- ❖ प्रयोजनअनुसार प्रस्तुत भएका पाठ पढी शब्द भण्डार वृद्धि गर्न
- ❖ लिखित सामग्रीको प्रयोजन ख्याल गरी पढ्न र ती सामग्री पढी प्रयोजनको सन्दर्भ र उद्देश्य पहिचान गर्न
- ❖ हिज्जे (वर्ण विन्यास) र लेख्य चिह्नका सङ्केतका आधारमा शुद्धसँग पढ्न
- ❖ साहित्यिक विधाका पाठमा व्यक्त भएका सामाजिक सांस्कृतिक सन्दर्भका बारेमा प्रतिक्रिया दिन सक्ने गरी पढ्न
- ❖ पूर्वानुमान, निष्कर्ष, सारांश, संश्लेषण, प्रयोजन व्यक्त गर्न सक्ने गरी पाठहरू पढ्न

लेखाइ सिप

- ❖ वर्ण विन्यास (हिज्जे) र लेख्य चिह्नहरू मिलाई सफा, शुद्ध र स्पष्टसँग लेख्न
- ❖ विभिन्न प्रकारका सूचना सङ्कलन गरी तिनको सङ्गठन र संश्लेषण गरी लेख्न
- ❖ लेखिएका सामग्रीको सम्पादन र परिष्कार तथा पुनः सम्पादन र पुनः परिष्कार गरी लेख्न
- ❖ कुनै पनि विषय शीर्षक मा अर्थपूर्ण क्रमबद्ध तथा प्रभावकारी रूपमा अनुच्छेद रचना गर्न
- ❖ आफूले देखे सुनेका, अनुभव गरेका घटना र पढेका विषय वस्तुका बारेमा सिलसिला मिलाएर लिखित वर्णन गर्न
- ❖ उद्देश्यमूलक सूचना र विषयवस्तुका बारेमा प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न, अभिलेख राख्न, वर्णन गर्न, विश्लेषण गर्न
- ❖ साहित्यिक विधा र पाठहरूको विश्लेषण गर्न र विशिष्ट अंशहरूको व्याख्या र सप्रसङ्ग व्याख्या गर्न
- ❖ दैनिक व्यवहारमा उपयोगी हुने निवेदन, चिठी, निमन्त्रणा र शुभ कामना पत्रहरूको रचना गर्न

- ❖ दैनिकी, संवाद, वादविवाद रचना गर्न/लेख्न
- ❖ विभिन्न प्रयोजनपरक क्षेत्रका शब्द तथा प्रचलित उखान टुक्काहरूको सन्दर्भानुसार अर्थ स्पष्ट हुने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्न
- ❖ लिखित अभिव्यक्तिका क्रममा व्याकरणका आधारभूत नियम पालना गरी लेख्न
- ❖ विभिन्न विधा तथा भाषिक पाठमा आधारित भई लिखित रूपमा स्वतन्त्र, मौलिक र सिर्जनात्मक अभिव्यक्ति गर्न

कक्षा १० को कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

सुनाइ र बोलाइ सिप

- ❖ शब्द र वाक्यहरूमा प्रयुक्त स्वर र व्यञ्जन वर्णहरू पहिल्याउन र सोही अनुरूप उच्चारण गर्न
- ❖ मातृभाषा र विभिन्न भाषा भाषीको सन्दर्भलाई समेत ख्याल गरी उपयुक्त उच्चारण गर्न
- ❖ गति र लय ख्याल गरी शब्दहरूको शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न र वाक्यमा प्रयोग गर्न
- ❖ मौखिक अभिव्यक्तिमा व्यक्त भएका मुख्य विचारहरू पहिचान गर्ने गरी सुन्न
- ❖ साहित्यिक विधा, सञ्चार माध्यम, विभिन्न पाठ र विषयहरू सुनेर प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न
- ❖ साहित्यका विधा, पाठ तथा अन्य प्रस्तुति सुनी मौखिक प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न
- ❖ साहित्यिक विधाका पाठ सुनी प्रश्नोत्तर गर्न र विचार निर्माण गरी व्यक्त गर्न
- ❖ वक्तृता, संवाद, छलफल जस्ता अभिव्यक्ति सुन्न, तिनमा भाग लिन र त्यहाँ प्रस्तुत भएका विचारहरू पहिचान गर्न
- ❖ देखे सुनेका, अनुभव गरेका वा पढेका वस्तु, वातावरण तथा घटनाका विषयमा सिलसिला मिलाई मौखिक वर्णन गर्न

- ❖ स्रोताहरूको अवस्था, प्रस्तुतिको योजना तथा परिवेशअनुसार विचार प्रस्तुत गर्न
- ❖ गति, यति, लय, हाउभाउ, अभिनय तथा बोलाइ पाठको अभिप्रायको ख्याल गरी सन्दर्भ मिलाएर मौखिक अभिव्यक्ति गर्न
- ❖ समूह छलफल, प्रस्तुति, मौखिक सूचना, तार्किकता आदिको ख्याल गरी विचार प्रदर्शन गर्न
- ❖ मौखिक पाठ तथा प्रस्तुति सुनी आफ्नै शब्दमा मुख्य मुख्य कुरा भन्न
- ❖ आफूले भन्न चाहेका कुरालाई समाज, समुदाय, सभा सम्मेलनमा औपचारिकता सहित शिष्टतापूर्वक भन्न
- ❖ कुनै पाठ सुनी त्यसको मूल विषयका बारेमा अनुमान गर्न
- ❖ सामाजिक सन्दर्भ, प्रसङ्ग, वक्ताको अवस्था, अभिवृद्धि र संवेग तथा भाषाको सम्प्रेषणात्मक प्रकार्यका आधारमा अर्थबोध गर्न सक्ने गरी प्रतिक्रिया दिन
- ❖ प्रसङ्ग, सन्दर्भअनुसार उखान टुक्काको प्रयोग गर्न

पढाइ सिप

- ❖ लिखित सामग्रीलाई गति, यति र लय मिलाई शुद्ध र स्पष्टसंग सस्वर वाचन गर्न
- ❖ निश्चित समय तोकी लिखित सामग्रीको पठनमा सन्दर्भ र भावअनुसार गति मिलाई पढ्न
- ❖ लिखित सामग्रीको मौन पठनमा पढाइको गति विकास गर्ने गरी छिटो छिटो पढ्न
- ❖ साहित्यिक विधा, पाठ तथा तिनका विशिष्ट अंश पहिचान गरी व्याख्या र सप्रसङ्ग व्याख्या गर्न सक्ने गरी पढ्न
- ❖ पाठको संरचना, उद्देश्य, सूचना तथा अनुमानित अभिप्रायको बोध गर्न सक्ने गरी पढ्न
- ❖ विभिन्न प्रकारका भाषिक पाठहरूको उद्देश्य पहिचान गर्ने गरी पढ्न

- ❖ पाठमा प्रयुक्त भाषाको प्राज्ञिक, प्राविधिक र तार्किक पक्षको पहिचान गरी पढ्न
- ❖ प्रयोजनअनुसार प्रस्तुत भएका पाठ पढी शब्द भण्डार वृद्धि गर्न
- ❖ लिखित सामग्रीको प्रयोजन ख्याल गरी पढ्न र ती सामग्रीको प्रयोजन सन्दर्भ पहिचान गर्न सक्ने गरी पढ्न
- ❖ हिज्जे (वर्ण विन्यास) र लेख्य चिह्नका सङ्केतका आधारमा शुद्धसँग पढ्न
- ❖ साहित्यिक विधाका पाठमा व्यक्त भएका सामाजिक सांस्कृतिक सन्दर्भका बारेमा प्रतिक्रिया दिन सक्ने गरी पढ्न
- ❖ पूर्वानुमान, निष्कर्ष, सारांश, संश्लेषण, प्रयोजन व्यक्त गर्न सक्ने गरी पाठहरू पढ्न
- ❖ भाषाका पाठमा प्रस्तुत संरचनाका आधारमा मुख्य घटनालाई क्रम मिलाई अभिव्यक्त गर्न सक्ने गरी पढ्न
- ❖ पाठमा प्रयुक्त विशिष्ट प्रकारका गणितीय, सङ्ख्यापरक तथा तिथिमिति युक्त सूचना पत्ता लगाई तिनको तालिकीकरण गर्न सक्ने गरी पढ्न
- ❖ आलोचनात्मक सोचको निर्माण गर्ने गरी विभिन्न प्रकारका लिखित सामग्री पढ्न

लेखाइ सिप

- ❖ वर्ण विन्यास (हिज्जे) र लेख्य चिह्नहरू मिलाई सफा, शुद्ध र स्पष्टसँग लेख्न
- ❖ विभिन्न प्रकारका सूचना सङ्कलन गरी तिनको संश्लेषण गरी लेख्न
- ❖ लेखिएका सामग्रीको सम्पादन र परिष्कार तथा पनु : सम्पादन र पुनः परिष्कार गरी लेख्न
- ❖ कुनै पनि विषय शीघ्रमा अर्थपूर्ण क्रमबद्ध तथा प्रभावकारी रूपमा अनच्छेद रचना गर्न
- ❖ आफूले देखे सुनेका, अनुभव गरेका घटना र पढेका विषय वस्तुका बारेमा सिलसिला मिलाएर लिखित वर्णन गर्न

- ❖ उद्देश्यमूलक सूचना र विषय वस्तुका बारेमा प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न, अभिलेख राख्न, वर्णन गर्न, विश्लेषण गर्न
- ❖ पढेका विषयका मुख्य मुख्य बुँदा टिपोट गर्न र सारांश लेख्न
- ❖ साहित्यिक विधा र पाठहरूको विश्लेषण गर्न र विशिष्ट अंशहरूको व्याख्या र सप्रसङ्ग व्याख्या गर्न
- ❖ दैनिक व्यवहारमा उपयोगी हुने निवेदन, निमन्त्रणा र शुभ कामना पत्रहरूको रचना गर्न
- ❖ उपयुक्त शैली र ढाँचामा संवाद र वाद विवाद लेख्न
- ❖ विभिन्न प्रयोजनपरक क्षेत्रका शब्द तथा प्रचलित उखान टुक्काहरूको सन्दर्भअनुसार अर्थ स्पष्ट हुने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्न
- ❖ लिखित अभिव्यक्तिका क्रममा व्याकरणका आधारभूत नियम पालना गरी लेख्न
- ❖ विभिन्न विधा तथा भाषिक पाठमा आधारित भई लिखित रूपमा स्वतन्त्र, मौलिक र सिर्जनात्मक अभिव्यक्ति प्रकट गर्न
- ❖ विभिन्न विषयमा विवरणात्मक, वर्णनात्मक, तार्किक, विश्लेषणात्मक अभिव्यक्ति प्रस्तुत गर्न
- ❖ कुनै निश्चित विषयमा आलोचनात्मक सोच निर्माण गरी लेख्न

सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

२०७१ को नेपाली विषयको पाठ्यक्रमले निम्नलिखित सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियामा जोड दिएको देखिन्छ:

१. क्रियाकलाप

भाषाको सिकाइ प्रक्रियाको प्रभावकारिता र उपलब्धि सिकाइ क्रियाकलापहरूद्वारा निर्धारित हुन्छन् । यी क्रियाकलापको निर्माण र प्रयोगबाट नै शिक्षकले आफ्नो कौशल प्रदर्शन गर्न, सिप हासिल गर्न र पाठ्यक्रमको सही कार्यान्वयन गर्न सक्छन् । भाषा सिकाइमा निम्न लिखित क्रियाकलापहरूको प्रयोग गरिन्छ :

प्रस्तुतीकरण

प्रस्तुतीकरणमा नयाँ शब्द, व्याकरणिक एकाइ, कार्यमूलक भाषिक एकाइ, सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ सामग्री वा त्यसका नमुना पाठ आदिको प्रस्तुतीकरण गरिन्छ । प्रस्तुतीकरणका लागि उदाहरण प्रस्तुत गर्दा विद्यार्थीको अनुभव, परिवेश, पाठ्य पुस्तक लगायतका सामग्रीलाई उपयोग गर्नुपर्छ ।

अभ्यास

यसमा पहिले प्रस्तुतीकरण गरिएका सामग्रीहरूका बारेमा अभ्यास गर्न लगाइन्छ र उनीहरूको भाषिक क्षमता र सम्प्रेषणको विकासका लागि विभिन्न कार्यहरू दिइन्छ । भाषा शिक्षणमा विद्यार्थीलाई नियन्त्रित र निश्चित सन्दर्भमा आधारित भएर पर्याप्त अभ्यास गराउनुपर्छ । यसले उनीहरूमा नयाँ भाषिक एकाइको प्रयोगमा आत्म विश्वास बढाउँछ । उदाहरणका लागि मौखिक क्रियाकलापले पठन बोध क्षमताको विकास गराउँछ ।

उत्पादन

उत्पादन विद्यार्थी केन्द्रित क्रियाकलाप हो । यस क्रियाकलापमा विद्यार्थी स्वतन्त्र रूपमा नै भाषिक एकाइको उत्पादन गर्न सक्षम हुन्छ । सुरुमा शिक्षकको सहयोगमा र पछि स्वतन्त्र किसिमले भाषाका विभिन्न रूपहरूको उत्पादन हुने हुँदा स्वतन्त्र भाषा सिकाइका रूपमा यस चरणलाई लिइन्छ । यस चरणमा शिक्षकले भाषिक खेल, भूमिका अभिनय, सङ्कथन निर्माण, छलफल र अन्तर्क्रिया, सूचना सम्प्रेषण, निष्कर्ष, सारांश, पठन बोध प्रश्नोत्तर, स्वतन्त्र लेखन जस्ता कार्यका आधारमा विद्यार्थीको सक्षमताको परीक्षण गर्नुपर्छ ।

पठन बोध

यो भाषा सिकाइको प्रचलित क्रियाकलाप हो । यसमा मौखिक र लिखित रचना वा पाठका बारेमा विद्यार्थीको बोध कस्तो छ भन्ने कुराको प्रदर्शन गर्न लगाइन्छ । पठन बोध क्रियाकलापका पनि विभिन्न तह रहेका छन् । पहिलो तहमा सामान्य बोध अभ्यास गराइन्छ । यसमा पाठगत प्रश्नका आधारमा उत्तर लेखन अभ्यास गराइन्छ । त्यसैगरी अनुमान, मूल्याङ्कन, निष्कर्ष, सारांश, संरचना, प्रश्न निर्माण र समीक्षा लगायतका अभ्यास गराइन्छ ।

प्रयोगात्मक कार्य

यो क्रियाकलाप विद्यार्थीका सिर्जनात्मक व्यक्तिगत कार्यसँग सम्बन्धित छ । ज्ञान र सिपलाई विद्यार्थीको धारणा, अनुभव, अनुभूति र आवश्यकताअनुसार प्रयोग गर्ने स्वतन्त्र क्रियाकलाप नै प्रयोगात्मक कार्य हो । यस क्रियाकलापमा विद्यार्थीले विभिन्न शैलीमा निबन्ध, संवाद, कथा, कविता आदिको लेखनलगायत विभिन्न प्रकारका सङ्कथनको निर्माण गर्छन् ।

पृष्ठपोषण

यस क्रियाकलापमा विद्यार्थी व्यक्तिगत रूपमा, जोडा बनाएर वा समूहमा काम गर्छन् । तिनीहरू एक अर्काले गरेका कार्यहरूको अध्ययन गर्छन् र पृष्ठपोषण प्रदान गर्छन् । यो सामुहिक सिकाइ प्रणाली हो । यसमा विद्यार्थीले सहपाठी सिकाइ, सहकार्यात्मक सिकाइ तथा सक्षमतामा आधारित सिकाइ गर्ने अवसर पाउँछन् ।

२. बहुबौद्धिकता

यसमा विद्यार्थीका रूचिलाई ध्यान दिई शिक्षण सिकाइ गरिन्छ । विद्यार्थीमा रहेका भाषिक, तार्किक/गणितीय, दृश्यात्मक, शारीरिक गतिबोधक, साङ्गीतिक, आन्तरिक, अन्तर वैयक्तिक, प्राकृतिक लगायतका बौद्धिकताका आधारमा क्रियाकलाप र सामग्री तयार पारी भाषाको शिक्षण गरिन्छ । यो सिकाइ योजनामा आधारित सिकाइ हो र व्यक्तिगत र सहकार्यात्मक सिकाइमा यसको जोड रहन्छ ।

३ आलोचनात्मक सोच

भाषा शिक्षणका साधनका रूपमा रहेका पाठ वा विधा सामाजिक र सांस्कृतिक पाठहरू हुन् । यी पाठका माध्यमबाट विद्यार्थीमा आलोचनात्मक सिकाइको विकास गर्नु अनिवार्य हुन्छ । सुनाइ र पढाइबाट विचार निर्माण हुनु, तिनलाई व्यक्त गर्ने सिप विकास हुनु, विश्लेषण क्षमता, प्रतिबिम्बात्मक सिकाइ, प्रतिक्रिया तथा दृष्टिकोणलाई मौखिक र लिखित रूपमा व्यक्त गर्नु, उद्देश्य निर्माण, सूचना सङ्कलन, सफलताका तत्त्वहरूको मूल्याङ्कन गर्न सक्नु, सिर्जना, सम्पादन, सार लेखन, सङ्गठन, संश्लेषण र योजना निर्माण

गर्नु सम्मका क्रियाकलाप आलोचनात्मक सिप भएको हुँदा सहजीकरणमा यी प्रक्रियालाई पनि सिकाइकै अङ्गका रूपमा उपयोग गर्नुपर्छ ।

४ सहकार्यात्मक (व्यक्ति र समूह कार्य)

पोख्त सिकाइ, सिकाइ उपलब्धिमा आधारित सिकाइ तथा समस्यामा आधारित सिकाइका माध्यमबाट विद्यार्थी केन्द्रित सिकाइ प्रक्रियालाई कक्षामा आवश्यकताअनुसार प्रयोग गर्नुपर्छ । यसका लागि समूह र व्यक्तिगत कार्यहरू दिने, प्रस्तुतीकरण गर्न लगाउने, आवश्यकताअनुसार शिक्षकले सहयोग गर्ने, सिकाइ उपलब्धिमा आधारित भएर सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइको अभ्यास गराउने गर्नुपर्छ । यसका अतिरिक्त भाषिक खेल, शिक्षकले छलफल, भाषिक खेल, अन्तर्क्रिया, परियोजना कार्य, टिपोट लेखन, दैनिकी लेखन लगायतका कार्य गराएर समेत विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण गर्नुपर्छ ।

५ विधाका माध्यमबाट सिपहरूको शिक्षण

साहित्यका विधाहरू भाषा शिक्षणका साधन हुन् । नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा यिनलाई सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र सिकाइका माध्यमका रूपमा राखिएको छ । पाठगत रूपमा राखिएका विधालाई शब्दभण्डार, वर्णविन्यास, कार्यमूलक व्याकरणमा उपयोग गर्नु अनिवार्य हुन्छ । त्यसै गरी पाठ श्रवण, उच्चारण, सस्वर र मौन पठन, शब्दको अर्थ र वाक्यमा प्रयोग, प्रश्नोत्तर, कथाकथन, कथा निर्माण, बुँदा टिपोट, व्याख्या, सारांश, घटना क्रम मिलान, लययुक्त सस्वर वाचन, संवाद, मनोवाद र दैनिकी लेखन, भूमिका अभिनय, चिठी, विज्ञापन, समवेदना, निमन्त्रणा लगायतका व्यावहारिक लेखनका लागि यी विधा उपयोगी रहेका हुन्छन् । विधालाई विशुद्ध साहित्यिक पाठका रूपमा नभई तिनको भाषापरक स्वरूप, सौन्दर्यात्मक र सामाजिक, सांस्कृतिक बोधका रूपमा बुझी मूलतः बोध र अभिव्यक्तिको अभ्यास गर्ने सामग्रीका रूपमा उपयोग गर्ने दृष्टिकोण राख्नु वाञ्छनीय छ । व्याकरण, शब्द भण्डार, वर्ण विन्यास तथा चिह्न प्रयोगको शिक्षणलाई रचना र प्रयोगका माध्यमबाट मात्र शिक्षण गर्नु उपयुक्त हुन्छ । भाषा सदैव सन्दर्भमा मात्र सार्थक हुने र सन्दर्भ रचना, पाठ वा सङ्कथनबाट मात्र प्रस्तुत हुने हुँदा उपयुक्त किसिमका भाषा तत्त्वलाई स्वतन्त्र रूपमा नभई पाठ वा रचनाका आधारमा शिक्षण गर्नुपर्छ र मूल्याङ्कन पनि त्यसरी नै सर्वथा अपेक्षित छ ।

६ सिपहरूमा आधारित क्रियाकलाप

सुनाइ सिपअन्तर्गत वर्ण र वाक्य विभेदीकरण, श्रुतिलेख, श्रुति रचना, सुनाइका आधारमा बुँदा टिपोट, श्रुतिबोध, पाठको सुनाइका आधारमा प्रश्न निर्माण, अनुमान, वस्तु वा घटना वर्णन जस्ता क्रियाकलाप गराउनुपर्छ । त्यस्तै बोलाइअन्तर्गत कुराकानी, छलफल, प्रश्नोत्तर, वस्तुवर्णन, कथाकथन, घटनावर्णन, वाद विवाद, वक्तृता, अभिनय र नाटकीकरण जस्ता क्रियाकलाप गराउनुपर्छ । पढाइअन्तर्गत सस्वर र मौन पठन, पठन गतिको मापन, शब्दार्थ बोध तथा पठन बोधअन्तर्गत प्रश्नोत्तर, अनुमान, संरचना वर्णन, सारांश, प्रश्नहरूको उत्पादन, घटना वर्णन र मिलान जस्ता क्रियाकलाप गराउनुपर्दछ । लेखाइ सिपअन्तर्गत अनु लेखन, श्रुति लेखन, वस्तु तथा घटनाको वर्णन, यात्रा वर्णन, अनुभव वर्णन, प्रश्नोत्तर लेखन, बुँदा टिपोट, भाव विस्तार वा व्याख्या, सारांश लेखन, अनुच्छेद लेखन, निबन्ध लेखन, प्रतिवेदन लेखन, संवाद लेखन र विभिन्न विधामा सिर्जनात्मक लेखन लगायतका क्रियाकलाप गराउनुपर्छ ।

विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया

विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया अक्षराङ्कन पद्धतिअनुसार हुने छ । यसका लागि निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई अवलम्बन गर्नुपर्ने छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनअन्तर्गत प्रयोगात्मक कार्य वा परियोजना कार्य, सम्पर्क कक्षा सहभागिता, सिकाइसम्बद्ध सिर्जनात्मक कार्य, कक्षा कार्य, उपलब्धि परीक्षा, सिकाइ व्यवहारमा आएको परिवर्तन आदि जस्ता पक्षलाई आवश्यकताअनुसार उपयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तै सिकारूका कार्यकलापको निरीक्षण, व्यक्तिगत र सामूहिक छलफल, लिखित परीक्षा, हाजिरीजवाफ, प्रश्नोत्तर, कक्षाकार्यको परीक्षण, भाषिक व्यवहारको निरन्तर अवलोकन र तिनको अभिलेखन जस्ता कुराहरू पर्छन् । कक्षा कार्यकलापको सिलसिलामा प्रयोगात्मक कार्यकलाप गराउनुपर्छ । यस्तो मूल्याङ्कन सम्पर्क कक्षाहरूमा गरिने छ । नेपाली भाषाको मूल्याङ्कनमा उद्देश्यमा उल्लिखित सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ जस्ता सिपको मापन गरिने छ । कक्षा ९ र १० मा सुनाइ र बोलाइका लागि २५ प्रतिशत प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन तथा ७५ प्रतिशत पढाइ र लेखाइको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । सुनाइ र बोलाइ तथा पढाइ र लेखाइ परीक्षाको मूल्याङ्कन अक्षराङ्कन पद्धतिद्वारा गर्नुपर्ने छ । मूल्याङ्कन प्रक्रियामा विद्यार्थीको भाषिक सिपगत सक्षमताको मापन गर्ने गरी प्रश्नहरूको निर्माण गर्नुपर्ने छ । व्याकरण, वर्ण विन्यास

र शब्द भण्डार सम्बन्धी प्रश्नहरू रचनामा आधारित हुनुपर्ने छ । प्रश्नहरूले विद्यार्थीको भाषिक कौशल सिपका अतिरिक्त आलोचनात्मक सोचलाई पनि सम्बोधन गर्नु पर्ने छ ।

४.१.३ माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (कक्षा ९ र १०) २०७१ का प्रमुख विशेषताहरू

भाषाशिक्षण प्रशिक्षणको सङ्गठित स्वरूप नै भाषा पाठ्यक्रम भनिन्छ । भाषा भनेको कला र सिपसम्बद्ध अभ्यासात्मक विषय हो । त्यसैले भाषिक सिप विकासलाई व्यवस्थित, सहज स्वाभाविक र क्रमबद्ध बनाउने उद्देश्यसहित तयार गरिएको शैक्षिक योजना नै भाषा पाठ्यक्रम हो । भाषासिकाइ सिपमूलक विषय भएकाले भाषा पाठ्यक्रम पनि सिपमूलक प्रयोग र अभ्यासमा केन्द्रित हुन्छ । भाषा पाठ्यक्रममा भाषाका सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ जस्ता आधारभूत सिप/कलासँग सम्बद्ध भाषिक कार्यकलापहरू केन्द्रित भएका हुन्छन् । पाठ्यक्रम लागू भएको ५ वर्षपछि परिमार्जन र १० वर्षपछि परिवर्तन गर्ने परम्पराअनुसार २०६४ सालको माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०)को अनिवार्य नेपाली विषयको पाठ्यक्रमलाई २०७१ मा परिमार्जन गरिएको छ । यस पाठ्यक्रमका प्रमुख विशेषताहरू निम्नानुसार रहेको देखिन्छ ।

- क. १०० पूर्णाङ्कको वार्षिक पाठ्यभार १७० घण्टा कायम गरिएको ,
- ख. तहगत तथा क्षेत्रगत सक्षमताको व्यवस्था गरिएको,
- ग. क्यात कपर्षी समावेश गरी जीवनोपयोगी शिक्षा तथा एकीकृत शिक्षणलाई जोड दिइएको,
- घ. प्रयोगात्मक पक्ष तथा व्यावहारिक ज्ञान, सिपलाई जोड दिइएको तथा निर्माणात्मक र प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनमा जोड दिइएको,
- ङ. विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा अक्षराङ्कन पद्धतिको प्रयोग दिइएको,
- च. प्रयोगात्मक शिक्षण र मूल्याङ्कनमा जोड दिइएको,
- छ. पाठ्यक्रमको मूल्याङ्कन, पुस्तक परीक्षण र यसको कार्ययोजना पाठ्यक्रममा नै उल्लेख भएको,
- ज. तहगत सक्षमताखण्डमा माध्यमिक तह कक्षा ९ र १० कै गरी जम्मा १७ओटा सक्षमताहरू तोकिएको,

- भ. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि खण्डमा क्रमशःकक्षा ९ र १० मा सुनाइ र बोलाइ सिपका लागि १५ र १७, पढाइ सिपका लागि ११ र १५ र लेखाइ सिपका लागि १२ र १५ ओटा सिकाइ उपलब्धि किटान गरिएको,
- ज. विधाको क्षेत्र तथा क्रम र विस्तृतीकरण खण्डभित्र विधा, क्षेत्र, भाषा तत्त्व, बोध / अभिव्यक्ति गरी चार भागमा विभाजन गरी तिनीहरूलाई विशिष्टीकृत गरिएको,
- ट. विधामा कथा, कविता, जीवनी, चिठी, निबन्ध, रूपकमा एकाइकी र वाद विवाद, मनोवाद गरी जम्मा १६ ओटा विधा समाविष्ट गरी त्यसको अन्त्यमा ३ ओटा अनुच्छेदमा द्रष्टव्य दिई त्यसमा भाषा शिक्षण सम्बद्ध भएर सिप र भाषातत्त्व शिक्षणमा कसरी जोड दिने भन्ने सम्बन्धमा निर्देशनहरू दिइएको ,
- ठ. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया खण्डमा क्रियाकलाप, बहु बौद्धिकता, आलोचनात्मक सोच, सहकार्यात्मक (व्यक्ति र समूह कार्य), विधाका माध्यमबाट सिपहरूको शिक्षण, सिपहरूमा आधारित क्रियाकलाप जस्ता पक्षलाई ६ ओटा शीर्षक दिई उक्त कुरा कार्यान्वयन गर्ने तरिकाबारे विस्तृत रूपमा निर्देशन दिइएको र
- ड. विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया खण्डमा निरन्तर/निर्माणात्मक र निर्णयात्मक र प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन गर्ने तरिकामा बारेमा तालिकामा देखाई स्पष्टता प्रदान गरी अन्त्यमा ४ ओटा बुँदामा द्रष्टव्य दिई मूल्याङ्कन गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुरातर्फ सचेत गराइएको ।

४.१.४.नेपाली पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ को भिन्नता

शिक्षण संस्थाहरूमा उद्देश्य प्राप्तिको लागि संस्थाभित्र र बाहिर गरिने सम्पूर्ण कार्यहरूको समष्टिगत योजना नै पाठ्यक्रम हो । यसमा शिक्षाको राष्ट्रिय र तहगत उद्देश्यहरू, शिक्षण विधि र क्रियाकलापहरू, मूल्याङ्कनका तरिकाहरू, शैक्षणिक सामग्रीहरूको प्रयोग आदि सबै पक्षहरू समावेश भएका हुन्छन् । पाठ्यक्रमले विषयवस्तु, क्रियाकलाप, मूल्याङ्कन सबै पक्षलाई निर्देश गर्दछ । यसमा देशको आवश्यकता, आकाङ्क्षा, सामर्थ्य, प्राथमिकता, संस्कृति आदि कुरा समावेश भएको हुने हुनाले समयको परिवर्तन सँगै यसको पनि परिमार्जन हुनु आवश्यक छ । नेपालमा ५/ ५ वर्षमा पाठ्यक्रमको परिमार्जन र प्रत्येक १० वर्षमा पाठ्यक्रम परिवर्तन गर्ने परम्परा छ । हाम्रो देशमा पनि समसामयिक

विभिन्न कुराहरू समावेश गरी २०७१ सालमा मावि तहको पाठ्यक्रमको परिमार्जन भएको छ र यस अघि २०६४ सालमा यसको परिमार्जन भएको थियो । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम विकास तथा मूल्याङ्कन परिषद्को २०७१।३।२१ को निर्णयअनुसार मावि कक्षा ९ र १०को पाठ्यक्रम स्वीकृत भएको हो (पविके,२०७३:३) । पाठ्यक्रमले सबै शैक्षिक गतिविधिहरूलाई दिशाबोध गर्ने ;देशको आवश्यकता, क्षमता, आकाङ्क्षा, प्रतिविम्बित हुने ; शिक्षक, विद्दयार्थी, शिक्षाविद् सबैलाई मार्गनिर्देश गर्ने; तथा राष्ट्रिय- अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रको प्रगतिसँग तुलना गर्ने मापदण्ड वा आधार प्रदान गर्दछ ।

पाठ्यक्रम परिवर्तन समय समयमा हुने स्वाभाविक प्रक्रिया पनि हो । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप (२०६३) लाई कार्यान्वयनमा लैजान ,कुनै पनि तह र विषयको पाठ्यक्रमलाई समयानुसार उपयुक्त बनाउन , परिवर्तित समयसन्दर्भ /परिवेश तथा आवश्यकताहरूलाई भाषा पाठ्यक्रममा पनि सम्बोधन गर्नका लागि पाठ्यक्रम परिवर्तन गर्न आवश्यकहुन्छ । देशमा भएको राजनीतिक परिवर्तन, विश्व परिवेशमा हुँदै गएको ज्ञान र विज्ञानको विष्फोट र शैक्षिक नवप्रवर्तन जस्ता विषयवस्तुलाई पनि पाठ्यक्रमले समाहित गर्नुपर्छ ।त्यसै गरी भाषा शिक्षणमा आएका नवीनता, सिकारूको रूचि तथा सिकने क्षमता, समाजको भाषिक बनोट, द्वैभाषिकता, बहुभाषिकता आदिलाई युगानुकूल अद्यावधिक गर्दै लैजाने सन्दर्भमा पनि पाठ्यक्रम परिवर्तन गरिन्छ । २०६४ र २०७१को पाठ्यक्रमको भिन्नतालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ

क्रसं	माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०६४	माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०७१
१	उद्देश्यमा आधारित पाठ्यक्रम	सक्षमतामा आधारित पाठ्यक्रम
२	साप्ताहिक पाठ्यभार ३९ घण्टा र वार्षिक पाठ्यभार १५० घण्टा रहेको	साप्ताहिक पाठ्यभार ४० घण्टा भएको र वार्षिक पाठ्यभार १७० घण्टा रहेको
३	जीवनोपयोगी सिप समावेश भएको	साधारण व्यवहार कुशल सिप ९क्यात कपर्षी० समावेश भएको
४	व्यावसायिक विषयमा पाठ्यक्रम ढाँचा नरहेको	व्यावसायिक विषयमा पाठ्यक्रम ढाँचा समेत रहेको
५	परिचय खण्डमा पाठ्यक्रम परिमार्जनको औचित्यलाई थोरै मात्र स्पष्ट पारिएको	परिचय खण्डमा पाठ्यक्रम परिमार्जनको औचित्यलाई स्पष्टसँग पुष्टि गरिएको

६	शिक्षणक प्रधानता	सहजीकरणमा जोड
७	प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनलाई कम महत्त्व दिइएको	प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनलाई बढी महत्त्व दिइएको
८	सिकाइको मूल्याङ्कन	सिकाइका लागि मूल्याङ्कन गरिएको
९	साधारण उद्देश्य र विशिष्ट उद्देश्यहरूको व्यवस्था भएको	तहगत तथा क्षेत्रगत सक्षमताको व्यवस्था गरिएको
१०	शिक्षणमा भिन्नचलप्लन तय भिन्नचल, बहुबौद्धिकता, उपचारात्मक शिक्षण जस्ता पद्धतिलाई कम जोड	सहजीकरणमा भिन्नचलप्लन तय भिन्नचल, बहुबौद्धिकता, उपचारात्मक शिक्षण जस्ता पद्धतिमा बढी जोड
११	परिचय खण्डमा पाठ्यक्रम परिमार्जनको औचित्यलाई थोरै मात्र स्पष्ट पारिएको	परिचय खण्डमा पाठ्यक्रम परिमार्जनको औचित्यलाई स्पष्टसँग पुष्टि गरिएको
१२	विधाको क्षेत्र र क्रम खण्डमा विधाको क्षेत्रभित्र विधाहरू र भाषातत्त्व पक्षलाई समग्रमा राखी विधाको क्षेत्र छान्न सकिने विभिन्न विकल्पहरू दिइएको	विधाको क्षेत्र र क्रम खण्डमा विधा, क्षेत्र, भाषातत्त्व र बोध तथा अभिव्यक्तिका चारै पक्षलाई अलग अलग रूपमा राखी तिनीहरूलाई विशिष्टीकृत गरी विस्तृत रूपमा प्रस्तुत गरिएको
१३	सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया खण्डमा विधा र भाषातत्त्वका विभिन्न पक्षहरूलाई भाषिक सिप विकास सम्बद्ध गरी के कसरी शिक्षण गर्ने सन्दर्भमा मुख्य मुख्य शिक्षण क्रियाकलापलाई मात्र निर्देशित गरिएको	सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया खण्डमा क्रियाकलापमुखी शिक्षण, विधाका माध्यमबाट भाषिक सिपहरूको शिक्षण, सिपहरूमा आधारित क्रियाकलाप सञ्चालन प्रक्रियालगायत बहु बौद्धिकतालाई भाषा शिक्षणमा उपयोग गर्ने विधि, आलोचनात्मक सोच, विकासमुखी कार्य गर्ने तरिका र सहकार्यात्मक (व्यक्ति र समूह कार्य) शिक्षणमा के कसरी जोड दिनेजस्ता विविध पक्षलाई निर्देशित गरिएको

१४	विद्यार्थी मूल्याङ्कन खण्डमा भाषाका सुनाइ, बोलाइ, उच्चारण, वाचन जस्ता सिपहरूको मूल्याङ्कन निर्माणात्मक अन्तर्गत नै गर्नुपर्ने तर पढाइ तथा लेखाइ सिपको निर्णयात्मक मूल्याङ्कन भने १०० प्रतिशत नै लिखित परीक्षाबाट मात्र गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको	विद्यार्थी मूल्याङ्कन खण्डमा सुनाइ र बोलाइका लागि २५ प्रतिशत प्रयोगात्मक परीक्षा तथा ७५ प्रतिशत पढाइ र लेखाइको लिखित परीक्षा लिनुपर्ने र सबै परीक्षाको अन्तिम मूल्याङ्कन अक्षराङ्कन पद्धतिद्वारा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको
१५	परीक्षा पद्धतिमा अङ्कनमा जोड	परीक्षा पद्धतिमा अक्षराङ्कन पद्धतिको व्यवस्था

(तलिका नं. ३ : नेपाली भाषा पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ को भिन्नता)

४.१.७ निष्कर्ष

बाल बालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकासका लागि आवश्यक पर्ने ज्ञान, सिप र अनुभवहरूको विस्तृत योजनालाई पाठ्यक्रमले समेटेको हुन्छ । पाठ्यक्रममा उद्देश्य, पाठ्यवस्तु, शैक्षिक सामग्री, शिक्षण विधि र मूल्याङ्कनजस्ता आधारभूत पक्षको उल्लेख गरिएको हुन्छ । पाठ्यक्रमलाई एउटा व्यवस्थित शैक्षणिक योजना पनि भनिन्छ ।

भाषाशिक्षण प्रशिक्षणको सङ्गठित स्वरूप नै भाषा पाठ्यक्रम हो । भाषा भनेको कला र सिपसम्बद्ध अभ्यासात्मक विषय हो । त्यसैले भाषिक सिप विकासलाई व्यवस्थित, सहज स्वाभाविक र क्रमबद्ध बनाउने उद्देश्यसहित तयार गरिएको शैक्षिक योजनालाई भाषा पाठ्यक्रम भनिन्छ । भाषासिकाइ सिपमूलक विषय भएकाले भाषा पाठ्यक्रम पनि सिपमूलक प्रयोग र अभ्यासमा केन्द्रित हुन्छ । भाषा पाठ्यक्रममा भाषाका सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ जस्ता आधारभूत सिप/कलासँग सम्बद्ध भाषिक कार्यकलापहरू केन्द्रित हुन्छन् ।

पाठ्यक्रमले विषयवस्तु, क्रियाकलाप, मूल्याङ्कन जस्ता सबै पक्षलाई निर्देश गर्दछ । यसमा देशको आवश्यकता, आकाङ्क्षा, सामर्थ्य, प्राथमिकता, संस्कृति आदि कुरा समावेश भएको हुने हुनाले समयको परिवर्तन सँगै यसको पनि परिमार्जन हुनु आवश्यक छ । नेपालमा ५/५ वर्षमा पाठ्यक्रमको परिमार्जन र प्रत्येक १० वर्षमा पाठ्यक्रम परिवर्तन गर्ने

परम्परा छ । हाम्रो देशमा पनि समसामयिक विभिन्न कुराहरू समावेश गरी २०७१ सालमा मावि तहको पाठ्यक्रमको परिमार्जन भएको छ ।

२०६४ को पाठ्यक्रम उद्देश्यमा आधारित छ । यसको साप्ताहिक पाठ्यभार ३९ घण्टा र वार्षिक पाठ्यभार १५० घण्टा रहेको छ । जीवनोपयोगी सिप समावेश भएको यस पाठ्यक्रमले शिक्षण प्रधानतामा जोड दिएको छ । यस पाठ्यक्रमले प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनलाई कम महत्त्व दिइएको छ । सिकाइको मूल्याङ्कनमा केन्द्रित यस पाठ्यक्रममा साधारण उद्देश्य र विशिष्ट उद्देश्यहरूको व्यवस्था गरिएको छ । परिचय खण्डमा पाठ्यक्रम परिमार्जनको औचित्यलाई थोरै मात्र स्पष्ट पारिएको यस पाठ्यक्रममा शिक्षणमा learning to learn, बहुबौद्धिकता, उपचारात्मक शिक्षण जस्ता पद्धतिलाई कम जोड दिइएको देखिन्छ । यस पाठ्यक्रममा विधाको क्षेत्र र क्रम खण्डमा विधाको क्षेत्रभित्र विधाहरू र भाषातत्त्व पक्षलाई समग्रमा राखी विधाको क्षेत्र छान्न सकिने विभिन्न विकल्पहरू दिइएको देखिन्छ । यस पाठ्यक्रममा सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया खण्डमा विधा र भाषातत्त्वका विभिन्न पक्षहरूलाई भाषिक सिप विकास सम्बद्ध गरी के कसरी शिक्षण गर्ने सन्दर्भमा मुख्य मुख्य शिक्षण क्रियाकलापलाई मात्र निर्देशित गरिएको छ । परीक्षा पद्धतिमा अङ्कनमा जोड दिइएको उक्त पाठ्यक्रममा विद्यार्थी मूल्याङ्कन खण्डमा भाषाका सुनाइ, बोलाइ, उच्चारण, वाचन जस्ता सिपहरूको मूल्याङ्कन निर्माणात्मक अन्तर्गत नै गनुपर्ने तर पढाइ तथा लेखाइ सिपको निर्णयात्मक मूल्याङ्कन भने १०० प्रतिशत नै लिखित परीक्षाबाट मात्र गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ ।

२०७१ सालको कक्षा ९ र १० को मावि तहको पाठ्यक्रममा भाषा शिक्षणलाई उपयोगी, प्रयोगात्मक र व्यावहारिक बनाउन प्रयत्न गरिएको छ । यस पाठ्यक्रममा सिपमा आधारित भई तहगत सक्षमता र सिकाइ उपलब्धिमा जोड दिइएको छ । छनोट र स्तरणको उपयुक्ततामा पर्याप्त ध्यान पुऱ्याइएको प्रस्तुत पाठ्यक्रममा विधा, व्याकरणको क्षेत्र र क्रमलाई अलग अलग रूपमा स्पष्ट उल्लेख गरिएको देखिन्छ । व्याकरण पक्षलाई कार्यमूलक र रचनात्मक बनाई भाषा प्रयोगको आधार बनाउनुका साथै शिक्षणका नवीनतम प्रविधिलाई आत्मसात् गरी सहजीकरण प्रक्रिया निर्देशित गरिएको छ । यसका साथसाथै भाषिक अभ्यास र क्षमता अभिवृद्धि गर्न रचनामुखी विषय वस्तु राखिएको देखिन्छ । मूल्याङ्कनमा प्रयोगात्मक परीक्षाको समेत व्यवस्था गरी अक्षराङ्कन पद्धतिबाट निर्णयात्मक मूल्याङ्कन

गर्ने परिपाटीको विकास यस पाठ्यक्रममा गरिएको छ । व्यावसायिक विषयको पाठ्यक्रम ढाँचा समेत रहेको उक्त पाठ्यक्रम सक्षमतामा आधारित पाठ्यक्रम हो ।

शिक्षणमाभन्दा सहजीकरणमा जोड दिइएको प्रस्तुत पाठ्यक्रमले प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनलाई बढी महत्त्व दिएको छ । यसपाठ्यक्रममा सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया खण्डमा क्रियाकलापमुखी शिक्षण, विधाका माध्यमबाट भषिक सिपहरूको शिक्षण, सिपहरूमा आधारित क्रियाकलाप सञ्चालन प्रक्रिया लगायत बहु बौद्धिकतालाई भाषा शिक्षणमा उपयोग गर्ने विधि,आलोचनात्मक सोच, विकासमुखी कार्य गर्ने तरिका र सहकार्यात्मक (व्यक्ति र समूह कार्य) शिक्षणमा के कसरी जोड दिनेजस्ता विविध पक्षलाई निर्देशित गरिएको छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कन खण्डमा सुनाइ र बोलाइका लागि २५ प्रतिशत प्रयोगात्मक परीक्षा तथा पढाइ र लेखाइका लागि ७५ प्रतिशत लिखित परीक्षा लिनुपर्ने र सबै परीक्षाको अन्तिम मूल्याङ्कन अक्षराङ्कन पद्धतिद्वारा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको गरिएको प्रस्तुत पाठ्यक्रमले सहजीकरणमा learning to learn, बहुबौद्धिकता, उपचारात्मक शिक्षण जस्ता पद्धतिमा बढी जोड दिएको छ ।

४.१.८ भावी अनुसन्धानका लागि सम्भावित शीर्षकहरू

- ❖ छनोट र स्तरणका आधारमा नेपाली विषयको माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६४ र २०७१ को अध्ययन
- ❖ नेपाली विषयको माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०३८ र २०७१ को अध्ययन
- ❖ नेपाली विषयको माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०२८ र २०७१ को अध्ययन
- ❖ छनोट र स्तरणका आधारमा नेपाली विषयको माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०३८ र २०७१ को अध्ययन
- ❖ छनोट र स्तरणका आधारमा नेपाली विषयको माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०२८ र २०७१ को अध्ययन
- ❖ छनोट र स्तरणका आधारमा नेपाली विषयको माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०५५ र २०७१ को अध्ययन

सन्दर्भसामग्री

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६१), नेपाली भाषा शिक्षण,भोटाहिटी:विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

खतिवडा, तीर्थराज (२०५५), प्राथमिक शिक्षा नेपाली विषय पाठ्यक्रम २०३८ र २०४९ को तुलनात्मक अध्ययन, स्नातकोत्तर शोधपत्र: कीर्तिपुर ,काठमाडौं ।

घिमिरे, फिरोज (२०६८), नेपाली माध्यमिक पाठ्यक्रम २०५५ र २०६४ को तुलनात्मक अध्ययन स्नातकोत्तर शोधपत्र इटहरी :सुनसरी।

थापा, नारदकुमार (२०६१), माध्यमिक तहका नेपाली भाषा पाठ्यक्रम २०२८ र २०५५को तुलनात्मक अध्ययन, स्नातकोत्तर शोधपत्र: कीर्तिपुर ,काठमाडौं ।

नेपाल सरकार (२०६४),माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, भक्तपुर : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।

नेपाल सरकार (२०७१), माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, भक्तपुर : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ॥

नेपाल सरकार (२०७३), माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) को अनिवार्य विषयका पाठ्यक्रम तथा कक्षा १० का पाठ्य पुस्तकसम्बन्धी प्रबोधीकरण सामग्री , भक्तपुर : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।

नेपाल सरकार (२०६७), माध्यमिक तहको नमुना टिपिडि सामग्री, भक्तपुर : शैक्षिक तालिम केन्द्र ।

न्यौपाने, टड्कप्रसाद र अन्य (२०६७), सामान्य भाषाविज्ञान, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेशन ।

पौडेल, टीकाप्रसाद, तीर्थराज भट्टराई र मदनराज बराल (२०७५), नेपाली भाषा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तकतथा शिक्षण पद्धति, काठमाडौं : जुपिटर प्रकाशन ।

पौडेल, माधवप्रसाद (२०६९), प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयामहरू, काठमाडौं : हेरिटेज पब्लिसर्स ।

बम, सुशीलकुमार (२०७०), *पाठ्यक्रम अनुरूपताका आधारमा कक्षा दशको वर्तमान नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र: कीर्तिपुर : नेपाली भाषाशिक्षा विभाग त्रि.वि. ।

भण्डारी, कल्पना (२०७३), *पाठ्यक्रम अनुरूपताका आधारमा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र: कीर्तिपुर : नेपाली भाषाशिक्षा विभाग त्रि.वि. ।

भण्डारी, पारसमणि र अन्य (२०६८), भाषिक अनुसन्धान विधि, काठमाडौं: पिनाकल पब्लिकेसन ।

रिमाल, प्रभादेवी (२०७१), *पाठ्यक्रम अनुरूपताका आधारमा कक्षा सात पाठ्यपुस्तकको अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र: कीर्तिपुर : नेपाली भाषाशिक्षा विभाग त्रि.वि. ।

लम्साल, रामचन्द्र र रामप्रसाद ज्ञवाली (२०७४), *नेपाली कक्षा आठको अनिवार्य नेपाली*, सानो ठिमी भक्तपुर: नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेल (२०५२), *शोधविधि*, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

शर्मा, केदारप्रसाद र माधवप्रसाद पौडेल (२०६०) *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण*, कीर्तिपुर: न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

सुवेदी, मनोज (२०७४), *पाठ्यक्रम अनुरूपताका आधारमा कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र: इटहरी : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, जनता बहुमुखी क्याम्पस इटहरी ।

परिशिष्ट क : नेपाली विषयको माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६४ (कक्षा ९-१०)

परिशिष्ट ख :नेपाली विषयको माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम२०७१ (कक्षा ९-१०)